

Økonomisk overblikk 4/2017

Utsikter for
2017 – 2019

Innhold:

Sammendrag	2
Prognoser 2017-2019.....	3
1 Internasjonal økonomi.....	4
2 Innenlandske konjunkturer	12
3 Verdien av arbeid	20

Sammendrag

Med bare få uker igjen av 2017 synes det klart at året ble bedre enn man kanskje kunne frykte. Donald Trumps løfter om mer proteksjonisme fikk bare delvis politisk støtte i hjemlandet og ble dessuten godt balansert av Xi Jinpings klare signaler om videre åpning av Kina mot resten av verden, blant annet gjennom One Belt, One Road-initiativet. Tidlig i desember kom Storbritannia og EU til enighet om vilkårene for britisk uttreden fra fellesskapet. Selv om svært mye gjenstår før en avtale om fremtidig samkvem er på plass, ryddet dette unna en viktig usikkerhetsfaktor. Aktiviteten i verdensøkonomien har økt mer i år enn antatt for ett år siden. Veksten er dessuten bredt basert. Ikke på ti år har så mange av verdens største økonomier vært inne i et opp-sving samtidig. Særlig i eurosonen, der mange av Norges viktigste handelspartnere er, har veksten vært overraskende sterk i år. Utviklingen i finansmarkedene speiler dette. Børskursene er høye, og prisingen av risiko lav. Dette bidrar til lettere tilgang på kapital, og vil i seg selv gi ytterligere fyr på kjelen. Høyere etterspørsel, økt kapasitetsutnyttning og mindre usikkerhet drar i samme retning.

Slik sett er det riktig å regne med at veksten holder seg godt oppe også i 2018. Vi regner med en global vekst rundt $3\frac{1}{2}$ prosent, med nesten 5 prosent økning i vekstøkonomiene, og snaut 2 prosent i de rike landene. Med et relativt sterkt underliggende vekstmomentum, synes risikoen å ligge på oppsiden. Men geopolitiske risiki (Russland, Nord-Korea, Midt-Østen), moden konjunktur i USA, mye gjeld og lav risikoprising bærer alle i seg potensial for et mer turbulent og vekstmessig svakere år.

For Norges del har 2017 vært beretningen om en varslet oppgang. Kronefall, rentekutt og massiv økning i oljepengebruken holdt krisen unna. Oljepriisen er doblet siden bunnen, kostnadskutt har senket balanseprisene, og oljeinvesteringene har så godt som bunnet ut. I hele landet faller ledigheten, men mest i de hardest rammede regionene. Det samme kommer til uttrykk i vår kvartalsvise undersøkelse hos NHOs medlemsbedrifter: Gapet mellom landsdelene knappes inn.

Økningen i Fastlands-BNP blir imidlertid bare beskjedne $1\frac{1}{2}$ prosent i år, og vi venter heller ikke noe mer enn vel 2 prosent årlig vekst de to neste årene.

Viktige deler av drahjelpen vi har hatt de siste årene, blir borte. Med høyere oljepris ligger kronesvekkelsen trolig bak oss. Etter en årlig økning i oljepengebruken på 21 mrd. kroner siden 2013, innebar statsbudsjettet bare 6 mrd. kroner mer i 2018. Og Norges Bank har varslet at renten skal opp på sikt. Boligpriser og -bygging har allerede toppet ut, og for bygge- og anleggsnæringen blir veksten adskillig mer moderat fremover. Likeledes er det rimelig å tro at veksten for reiseliv blir svakere. Men andre drivere vil trolig kompensere. På bakgrunn av et noe sterkere vekstbilde ute og hjemme venter vi høyere vekst i vareeksporten og bedriftsinvesteringene. Et strammere arbeidsmarked vil ventelig kunne bidra til høyere vekst i husholdningenes kjøpekraft og forbruk.

De forsiktige vekstutsiktene avspeiler at Norge er litt mindre annerledesland enn før. Dette vil bli enda klarere i tiårene som kommer. Lavere underliggende vekst, lavere oljeproduksjon og -inntekter og flere eldre vil svekke balansen i nasjonaløkonomien og dermed også i statsfinansene. I regjeringens perspektivmelding anslås et fremtidig inndekningsbehov på gjennomsnittlig 5 mrd. kroner årlig i perioden 2030-60. Hvis ikke dette gapet tettes, må ambisjonene for velferdsordningene nedskaleres. Regjeringen anviser selv ulike måter å tette gapet på; Vi kan jobbe mer eller smartere, eller øke skatene. Lykkes man ikke med dette, må Oljefondet tappes. Det er imidlertid ingen varig løsning.

I forrige utgave av Økonomisk overblikk skrev vi på denne bakgrunn om effektiviseringspotensialet i offentlig sektor. Denne gang drøfter vi verdien av arbeid – potensialet for å øke samfunnets verdiskaping gjennom å jobbe mer. Arbeidskraften utgjør tre firedeler av nasjonalformuen og er således vår viktigste økonomiske ressurs. Hvordan vi forvalter arbeidskraften har derfor avgjørende betydning for vårt fremtidige velferdsnivå. Vi har høy yrkesdeltaking og høy produktivitet, men jobber få timer i gjennomsnitt. Og vårt potensial utfordres fra flere hold: Flere eldre, økende utenforskap, migrasjon og raskere teknologiske endringer. En av hovedutfordringene for oss som samfunn fremover blir følgelig å skape mange nok jobber med høy verdiskaping, og nok kompetent arbeidskraft til å fylle disse jobbene.

Prognoser 2017-2019

	Nasjonal- Regnskapet	Anslag makroøkonomiske hovedstørrelser		
	2016	2017	2018	2019
Konsum i husholdninger mv.	1,5	2,4	2,4	1,9
Konsum i offentlig forvaltning	2,1	1,8	1,7	1,7
Bruttoinvestering i fast realkapital	-0,2	3,4	2,8	3,3
- Utvinning og rørtransport	-16,9	-4,1	1,0	7,0
- Fastlands-Norge	6,1	5,9	2,7	2,3
- Næringer	4,1	5,4	4,9	5,2
- Boliger (husholdninger)	9,0	8,7	0,9	-0,6
- Offentlig forvaltning	5,9	3,4	1,5	1,5
Etterspørsel fra Fastlands- Norge (eks. lagerendringer)	2,6	3,0	2,3	1,9
Eksport i alt	-1,8	1,4	0,1	1,5
Tradisjonelle varer	-8,2	1,4	3,6	5,8
Råolje og naturgass	4,3	3,4	-4,8	-2,4
Import i alt	2,3	2,0	1,7	3,5
Bruttonasjonalprodukt	1,1	1,8	1,3	1,5
BNP Fastlands-Norge	1,0	1,6	2,1	2,3
Sysselsetting	0,3	0,9	0,7	1,1
Arbeidsledighet (AKU)	4,7	4,2	3,8	3,8
Årslønn	1,7			
Konsumpriser	3,6			
Boligpris	7,0	5,0	0,6	1,6
Pengemarkedsrente	1,1			

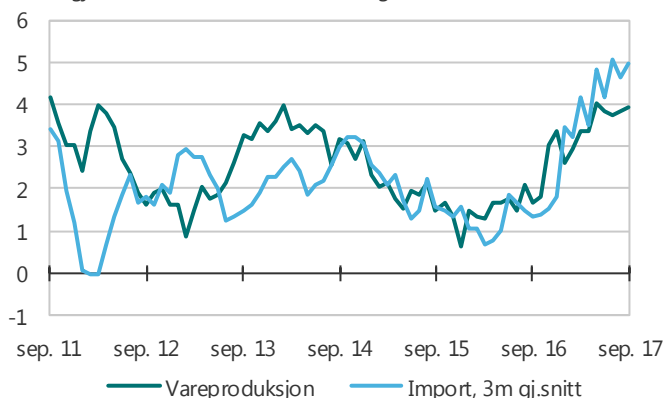
1 Internasjonal økonomi

I fravær av negative overraskelser har oppsvinget i internasjonal økonomi fortsatt utover høsten. Veksten ser ut til å bli enda noe sterkere enn lagt til grunn i forrige overblikk. Mens industrilandenenes BNP anslås å øke med 2,1 prosent i år, kan veksten i globalt BNP havne på 3,6 prosent, begge deler en tiddel høyere enn sist anslått. For 2018 er anslagene jekket opp med henholdsvis to og én tiddel, til 1,8 og 3,6 prosent.

Økt produksjon går hånd i hånd med økt handel. I fjor økte verdenshandelen med beskjedne 2½ prosent, i år kan økningen bli nesten dobbelt så stor. *Handelsintensiteten* – den prosentvise endringen i handelen for en gitt endring i aktiviteten – er likevel lavere enn hva den har vært historisk. I tiårene før finanskrisen var intensiteten 2,2, som innebar at handelen vokste mer enn dobbelt så raskt som aktiviteten, nå er intensiteten rundt 1,2. Dette skyldes tregere utvikling av globale verdikjeder og mer proteksjonisme, men også svak vekst i (importtunge) investeringer.

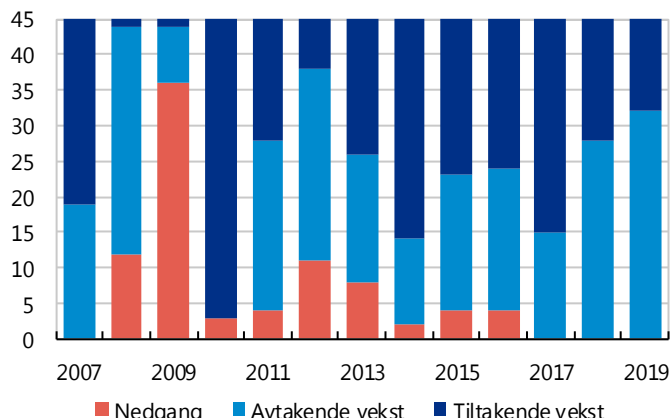
Verden: Vareproduksjon og import

Sesongjustert volum. Prosentvis endring år/år

Oppsvinget er bredt basert. Ikke i noen av 45 store økonomier er aktiviteten avtakende. Sist gang det var tilfelle var i 2007. Industrilandene er endelig i ferd med å gjenvinne tapt terreng. I 2018 vil faktisk BNP være på nivå med potensielt BNP etter ti år med underutnyttelse av økonomiens ressurser. Andelen sysselsatte i aldersgruppen 15-74 år er nå den høyeste noen sinne. Arbeidsledigheten har avtatt markant, og nærmer seg nivået før finanskrisen. Lønnsveksten synes å være på vei opp. For Norges handelspartnere anslår OECD en lønnskostnadsvekst per ansatt på 2,3 prosent i år og 2,4 prosent i 2018, etter fire år under 2 prosent.

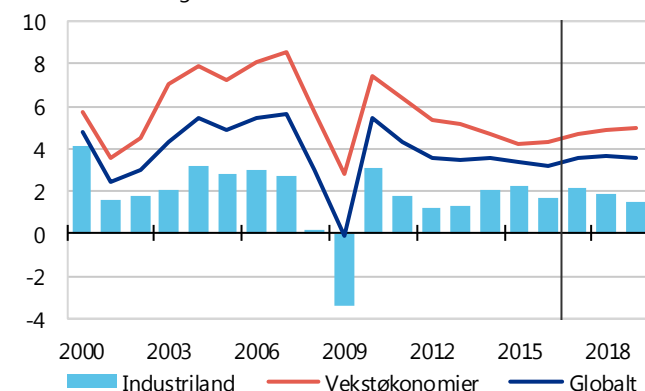
45 industriland: Vekstmønster

Høyere lønnsvekst trekker i retning av høyere prisvekst og renter. Men fortsatt er prisveksten beskjeden, under 2 prosent i industrilandene. Og selv om rentene etter alle solemerker har bunnet ut, ser renteoppgangen ut til å bli treg, og beskjeden. USAs sentralbank, som ligger først i løypa, sikter mot en rentetopp på snaut 3 prosent, som er svært lavt i historisk målestokk. Den europeiske sentralbanken øker fortsatt sin balanse, men noe saktere enn før.

BNP

Prosentvis endring år/år

Målt etter historiske standarder er oppsvinget fortsatt på sparebluss. Siden finanskrisen har industrilandene slitt med å levere vekstrater over 2-tallet, tross betydelig med ledige ressurser. Dette avspeiler lavere potensiell vekst enn tidligere, takket være lav vekst i befolkningen i arbeidsfør alder, lavt investeringsnivå og lav produktivitetsvekst. Sistnevnte kan synes paradoksalt i lys av den rivende teknologiske utviklingen vi er midt inne i, men kan dels forklares med store gap mellom teknologiledere og andre, og

trolig også ved at arbeidskraft som «frigjøres» i virksomhetene med høyest produktivitetsvekst ender opp i virksomheter der verdiskapingen per time vokser mye mindre, for eksempel i tjenesteyting.

Tabell BNP-anslag

	Andel	Prosentvis endring år/år			
	2017	2016	2017	2018	2019
Verden	100,0	3,2	3,6	3,6	3,5
Industriland	41,3	1,7	2,1	1,8	1,5
USA	15,3	1,5	2,2	2,5	1,9
Eurosonen	12,0	1,8	2,2	2,0	1,7
Tyskland	3,3	1,9	2,0	2,0	1,5
Frankrike	2,2	1,2	1,7	1,7	1,9
Italia	1,8	0,9	1,5	1,2	0,9
Spania	1,4	3,2	3,1	2,5	2,0
Storbritannia	2,3	1,8	1,5	1,4	1,6
Sverige	0,4	3,2	2,9	2,6	2,1
Danmark	0,2	1,7	2,3	1,9	1,8
Japan	4,3	1,0	1,6	1,3	0,8
Vekstøkonomier	58,7	4,3	4,6	4,9	5,0
Kina	18,3	6,7	6,8	6,4	6,3
India	7,5	7,1	6,8	7,5	7,8
Russland	3,2	-0,2	1,7	1,9	1,5
Brasil	2,5	-3,6	0,7	2,4	2,0

Kilde: IMF WEO, Consensus Forecasts og NHO

I og med at det globale vekstmomentumet nå fremstår som rimelig sterkt, kan veksten på kort sikt godt overraske på oppsiden. Høyere vekst betyr økte inntekter, økt tillit og økt etterspørsel, som i neste runde betyr flere i jobb og enda høyere inntekter. Tilsvarende vil bedre tider gi mindre mislighold og lavere tap i bankene, som kan bidra til lempeligere kredittgivning. Særlig på investeringssiden kan det tenkes at lysere utsikter forløser mer etterspørsel.

Faren for finansielle tilbakeslag har økt. Mange år med lave renter har presset ned risikopåslagene, tilsvarende det som skjedde i forkant av finanskrisen. Volatiliteten i markedene er lav. Dette kan blant annet sees i sammenheng med at variasjonen i anslagene for den økonomiske veksten fremover er liten. Men denne manglende variasjonen er selvfølgelig illusorisk. Slik var det også forut for finanskrisen. Sjokk er vanskelige å predikere.

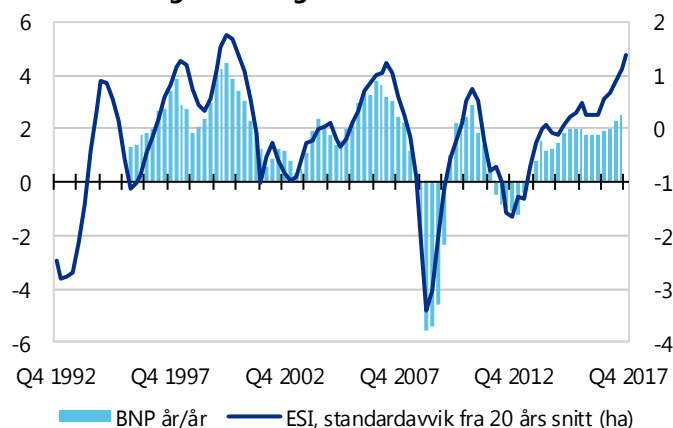
Gjeldsratene er fortsatt høye, både for myndigheter og – med noen unntak – private. Endringer i renter og/eller risikopåslag kan derfor tvinge frem kutt i etterspørselen, og bli selvforsterkende dersom det oppstår tvil om låntaker kan betjene økte renter. Finansiell uro og økte renter kan også bidra til lavere kapitalstrømmer til fremvoksende/perifere markeder, og dermed lavere vekst.

En annen vesentlig risikofaktor er utviklingen i Kina. Myndighetene synes (igjen) å ha stabilisert situasjonen, gjennom strammere pengepolitikk og kapitalkontroller. Men overkapasitet og rekordhøy gjeld er en giftig kombinasjon. Kina utgjør nå en snau femdel av den globale økonomien. En «hard landing» vil ramme mange av råvareeksportørene og landene i nærområdene hardt.

1.1 Eurosonen

På terskelen av 2018 er eurosonen inne i sitt sterkeste konjunkturoppsving på mange år. Den brede stemningsindeksen (ESI) er på sitt høyeste nivå siden høsten 2000. I eurosonens største økonomi, Tyskland, er stemningen i næringslivet, målt ved IFO-indeksen, den høyeste på førti år. Over de siste fire kvartalene har BNP lagt på seg 2½ prosent. Dette er svakere enn i årene før finanskrisen, men langt over det som har vært normalen i årene etter. Vi regner med at veksten vil holde seg relativt høy også det kommende året. Det peker mot at arbeidsledigheten vil avta ytterligere fremover.

ØMU: BNP og stemningsindikator

Kilde: Thomson Datastream/NHO

Oppsvinget drives i første rekke av ganske sterk vekst i innenlandsk etterspørsel. Det siste året har i tillegg økt global aktivitet og handel bidratt til å øke eurosonens nettoeksport, til tross for en styrking av den handelsveide eurokursen. Historisk sett har det vært en nokså tett sammenheng mellom veksten i global handel og veksten i eurosonens eksport.

Etter mange år med ganske svak utvikling, vokser nå bedriftsinvesteringene ganske sterkt. Dette avspeiler den generelle bedringen i konjunktturene, bedre utsikter, økt inntjening, lave styringsrenter og lettere og rimeligere tilgang på bankfinansiering. Investeringsnivået er imidlertid fortsatt lavt. Flere av eurolandene har fortsatt lik i lasten etter krisen,

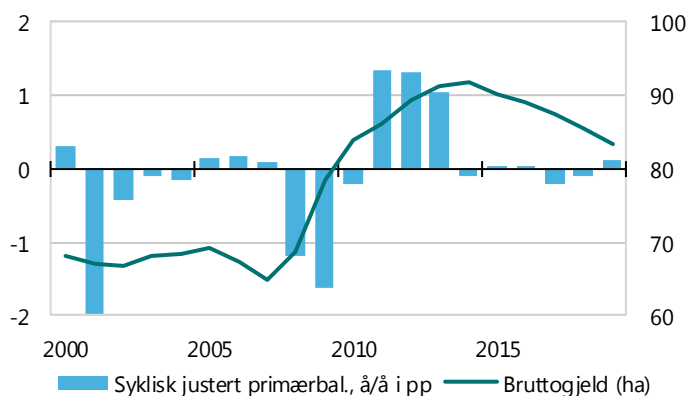
med høye misligholdsrater i bankene. Dette kan svekke utlånsviljen. Samtidig bidrar rekordlave renter til å hindre at bedrifter går over ende. Slike «zombiebedrifter» kan stå i veien for omstilling. Tall tyder da også på at omstillingstempoet (avviklinger og nyetableringer) er lavere enn før.

Mens bruttoinvesteringsratene gjennomgående er lavere enn før finanskrisen, er kapitalslitet høyere, blant annet fordi mer av investeringene er i IT-utstyr med kortere levetid. I praktisk talt alle medlemslandene er således nettoveksten i realkapitalen lavere enn i tiårene før krisen. Dette vil også holde potensiell vekst tilbake. OECD peker på at reformer som øker konkurransen og muliggjør nedleggelser og restruktureringer kan ha positive virkninger på investeringene og dermed trendveksten.

Etter betydelige innstramminger i årene 2011-13, har budsjettpolitikken vært om lag nøytral siden. Både i 2017 og 2018 er politikken anslått å være ekspansiv, men vekstbidraget herfra er lite, kun noen tideler. Det er heller ikke utsikter til noen vesentlige bidrag fra budsjettpolitikken fremover. Selv om de offentlige gjeldsratene har avtatt noe de siste tre årene, er gjelden fortsatt kritisk høy, på anslagsvis 87 prosent av BNP ved utgangen av inneværende år. Lav potensiell vekst og økte utgifter knyttet til aldring vil gjøre det vanskelig å få redusert gjelden særlig. På sikt vil dette kunne true bærekraften i velferdsordningene. Derfor er også faren for nye statsgjeldskriser, med tillitssvikt og økte statslånsrenter, ikke neglisjerbar.

ØMU: Offentlige finanser

Prosent av BNP

Kilde: IMF, Fiscal Monitor/Thomson Datastream/NHO

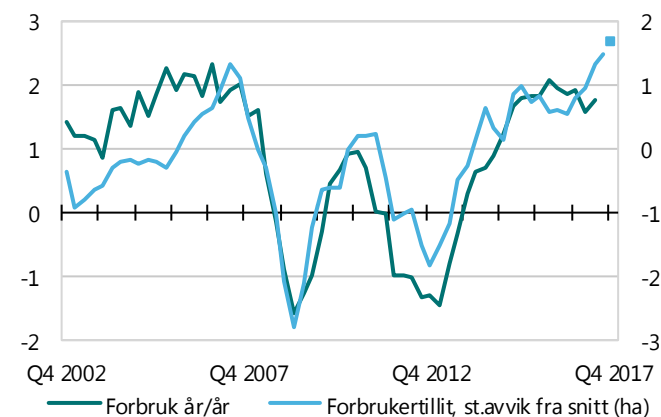
Også arbeidsmarkedet er i klar bedring. Det siste året har sysselsettingen økt med 1½ prosent. Arbeidsledigheten, som toppet ut rundt 12 prosent våren 2013, er nå kommet under 9 prosent. Dette er tett på anslått likevektsledighet i eurosonen. I løpet

av neste år lukkes trolig «ledighetsgapet». Andelen som jobber ufrivillig deltid er imidlertid fortsatt høy. Det samme er variasjonen landene imellom. I Hellas og Spania er arbeidsledigheten henholdsvis 17 og 21 prosent, i Tyskland under 4 prosent. Mer enn hver femte tyske bedrift mener nå at arbeidskraft er den viktigste begrensende faktoren i produksjonen. Andelen har aldri vært høyere.

Til tross for større kamp om arbeidskraften, i hvert fall i deler av eurosonen, holder lønnsveksten seg lav. For eurosonen som helhet anslår OECD en lønnskostnadsvekst på 1½ prosent i år og 2 prosent neste år. I Tyskland kan lønnskostnadsveksten bli ¾-1 prosentenheter høyere, men selv dette er nokså moderat. Den lave lønnsveksten synes ikke primært å skyldes svakere forhandlingsmakt for arbeidskraften, siden lønnsandelen har holdt seg noen lunde stabil siden finanskrisen. Årsaken er derfor snarere at produktivitetsveksten har vært visse. Dette skyldes delvis lave investeringer og lav vekst i total faktorproduktivitet, men også sammensetningseffekter, med økende innslag av jobber med lavere produktivitet, for eksempel innen tjenesteyting.

Den lave lønnsveksten bidrar også til å holde prisstigningen nede. Kjerneinflasjonen er nå tilbake under 1 prosent.

ØMU: Forbrukertillit & privat forbruk

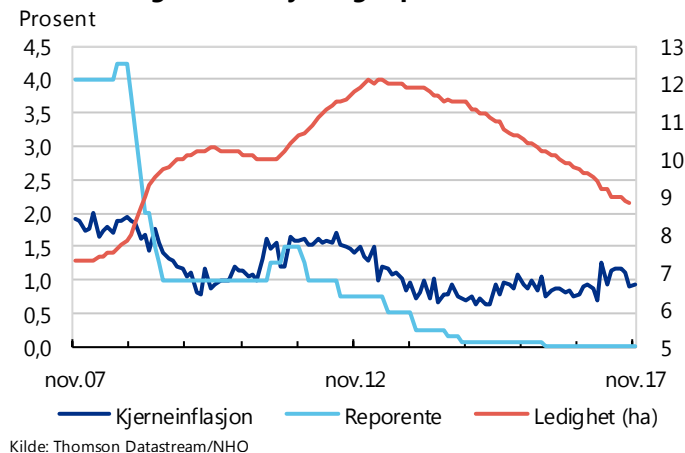

Kilde: Thomson Datastream/NHO

Selv om lønnsveksten har vært beskjeden, har høy jobbvekst og lav prisstigning bidratt til brukbar vekst i den realdisponible inntekten. Samtidig har bedringen i ledigheten gått hånd i hånd med høyere forbrukertillit, jf. figuren over. De siste årene har det private forbruket vokst om lag på linje med inntekten. Utsikter til fortsatt brukbar aktivitets- og jobbvekst sammen med økt produktivitetsvekst peker

mot videre oppgang i forbruket. Økt prisvekst trekker i motsatt retning.

ØMU: Ledighet, inflasjon og reporente

Den europeiske sentralbanken (ESB) satte i fjor våres signalrenten ned til 0 prosent og har siden holdt den der. Samtidig har ESB fortsatt å øke sin balanse gjennom «trykking av penger» og kjøp av statslån og andre rentebærende papirer. Formålet har vært å holde lange renter og risikopåslag nede.

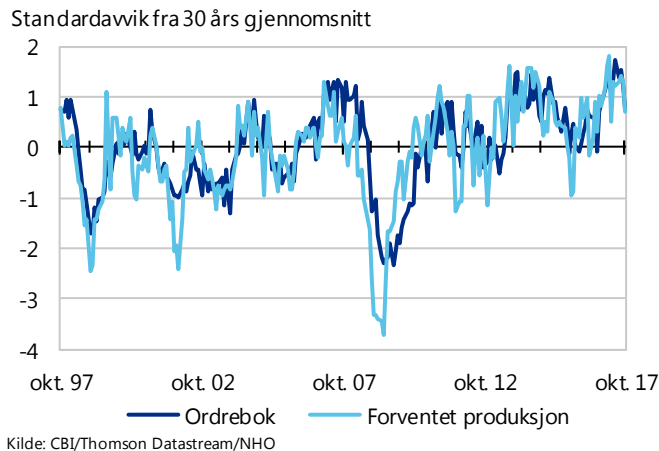
Når økonomien nå er på bedringens vei, reduseres behovet for ytterligere stimulanser. Fra og med april reduserte ESB sine månedlige aktivkjøp fra 80 til 60 mrd. euro, og på oktobermøtet vedtok ESB at kjøpene skal halveres, til 30 mrd. euro i måneden fra januar av. Samtidig ble det varslet at kjøpene skal fortsette ut september neste år, og lengre om nødvendig, og at renten skal holdes på null også en stund etter at kjøpene er avsluttet. Denne linjen har en god begrunnelse i den lave prisveksten. Lite tyder på at man har hastverk. I tillegg er det viktig å få opp prisveksten for å ha noe handlingsrom ved eventuelle senere sjokk. Samtidig synes ikke realøkonomien å ha noe stort behov for ytterligere stimulanser nå. Dessuten er det en viss fare for at man kan komme «bakpå», dvs. at prisveksten kan tilta raskere enn forutsett når presset først melder seg. I så fall vil rentene måtte økes raskere enn markedet nå ser for seg.

1.2 Storbritannia: Veksten avtar

Aktiviteten i britisk økonomi har holdt seg bedre oppe enn fryktet etter *leave*-flertallet i fjorårets folkeavstemning. I fjor endte BNP-veksten på 1,8 prosent. Dette kan delvis forklares med at pundsvekkelsen i etterkant av avstemningen bidro til å bedre britisk konkurranseevne og holde nettoeksporten oppe.

Det handelsveide pundet er tett på sitt svakeste nivå på over førti år.

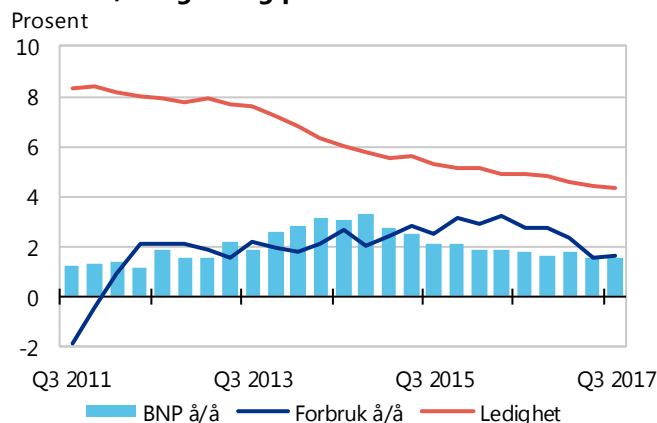
UK: Industrisentiment

Stemningen i bedriftene fikk seg en knekk i forbindelse med folkeavstemningen, men tok seg opp igjen i etterkant. De siste månedene synes stemningen imidlertid å dabbe av igjen. Og tiden som går, uten at man synes å komme vesentlig nærmere noen avklaring av vilkårene for Storbritannias fremtidige tilknytning til EU bidrar til økt usikkerhet. Dette vil ventelig dempe investeringsaktiviteten fremover.

Jobbveksten synes å ha mistet momentum. I tillegg har pundsvekkelsen trukket opp prisveksten på importerte varer og dermed også samlet inflasjon. I oktober var konsumprisveksten 3,0 prosent. Prisene stiger nå mer enn lønningene, som holdes nede av visse produktivitetsvekst. Dette bidrar til å holde forbruksveksten nede. Det siste året har detaljomsetningsvolumet vært uendret. For året under ett vil forbruksveksten havne godt under 2-tallet, neste år tilsier lavere aktivitets- og jobbvekst enda lavere forbruksvekst.

UK: BNP, ledighet og privat forbruk

Budsjettpolitikken strammes til. De tre siste årene er budsjettet samlet strammet til tilsvarende 2 prosent av BNP, i 2018 vil det kuttes med ytterligere ½ prosent av BNP. Samlet vil veksten kunne havne rundt 1½ prosent i år og neste år. Dette er i underkant av anslått potensiell vekst, som betyr at ledigheten trolig vil ha passert bunnen. Med avtakende press i økonomien, bør Bank of England holde rentene lave, selv om prisveksten her og nå overskyter målet på 2½ prosent.

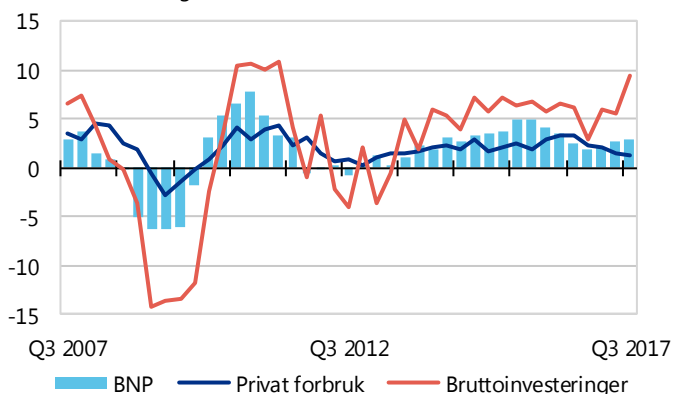
1.3 Sverige: Frisk investeringsetterspørsel

Marsjfarten i svensk økonomi har dempet seg noe de siste årene, men er likevel en av de høyeste i industrilandene. Veksten endte på vel 3 prosent i fjor, og ligger an til å bli like høy i år. Oppturen er i første rekke drevet av lave renter og høy vekst i innenlandsk etterspørsel. Spesielt har investeringene økt kraftig over flere år. Sverige bruker nå over en firedel av verdiskapingen på investeringer. Dette er det høyeste siden 1960-tallet. Veksten vil neppe kunne fortsette. Mangel på byggeklare tomter og økende knapphet på kvalifisert arbeidskraft i byggebransjen understøtter dette.

Arbeidsledigheten har avtatt frem til nå, men vil trolig falle mindre fremover, ettersom en økende andel av de arbeidsledige er innvandrere og lavt utdannede som er mer krevende å sysselsette. Flere år med lave renter begynner å gi resultater. Prisveksten er kommet opp i målet på 2 prosent, og inflasjonsforventningene synes også godt forankret rundt dette nivået. Samtidig er boligmarkedet stramt, og husholdningsgjelden fortsetter å øke fra allerede høye nivåer. Sentralbankens budskap etter siste rentemøte var imidlertid at renten vil bli holdt på rekordlave -0,50 prosent frem til neste sommer.

Sverige: BNP og etterspørsel

Prosentvis endring år/år

Kilde: Thomson Datastream/NHO

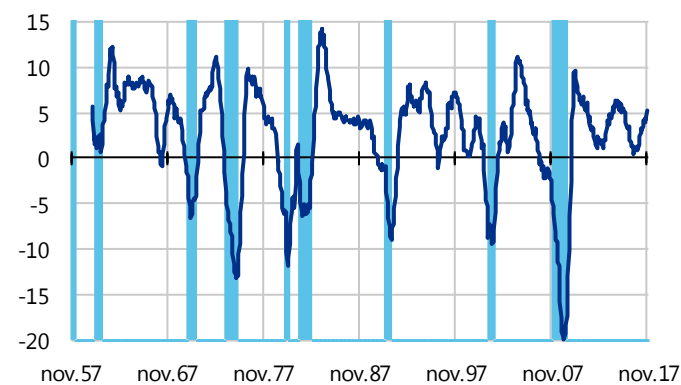
Selv om veksten ventelig vil dempes ytterligere – til vel 2½ prosent neste år og ned mot 2 prosent i 2019 – vil arbeidsmarkedet ventelig holde seg nokså stramt. Også her kan derfor sentralbanken bli nødt til å sette renten opp tidligere og/eller mer enn man nå ser for seg.

1.4 USA: Endelig full kapasitetsutnyttning

Amerikansk økonomi er nå halvveis i sitt niende år med ekspansjon. Om oppturen holder til mai neste år vil den bli etterkrigstidens nest lengste. Den langvarige ekspansjonen reflekterer det dype fallet i etterkant av finanskrisen. Det har vært mye å ta igjen. Først i løpet av neste år anslås aktiviteten i økonomien å være tilbake på sitt langsiktige potensial.

USA: Resesjoner og ledende indikator

Prosentvis endring år/år

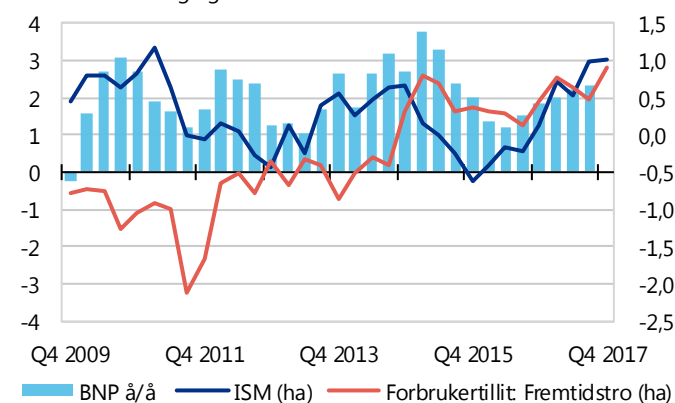

Kilde: Thomson Datastream/NHO

Så langt viser ikke aktivitetsveksten tegn til å dabbes av. Både i andre og tredje kvartal var den annualiserte BNP-veksten solide 3 prosent, med positive bidrag både fra forbruk og investeringer. Stemningen i bedrifter og husholdninger har steget over det siste året, og er på historisk høye nivåer, som isolert sett peker mot fortsatt høy etterspørselsvekst. Mens BNP-veksten kan havne rundt 2¼ prosent i år, anslås en vekst på 2½ prosent neste år.

USA: Bedrifts- og forbrukertillit og BNP

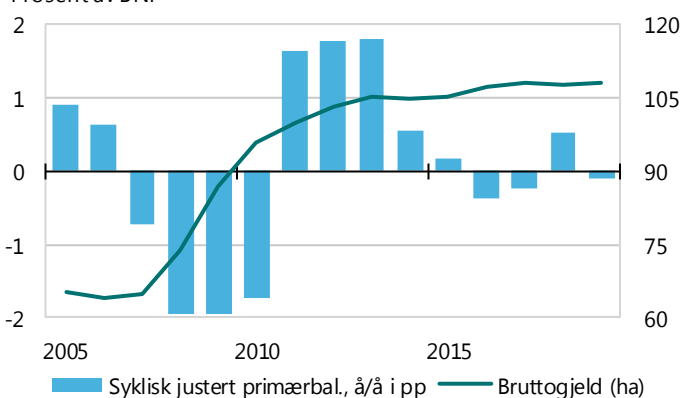
Prosentvis endring og standardavvik fra 50 års snitt

Flere faktorer peker mot at bedriftsinvesteringene vil kunne øke fremover. Kapasitetsutnyttningen i industrien er på vei opp. Ordreinngangen for varige goder øker. Etter en viss nedgang de siste årene, har driftsresultatet (inntjeningen) stabilisert seg på et relativt høyt nivå. Og oppgangen i oljeprisen tilsier at investeringene i oljevirkomheten vil ta seg opp igjen.

USA: Offentlige finanser

Prosent av BNP

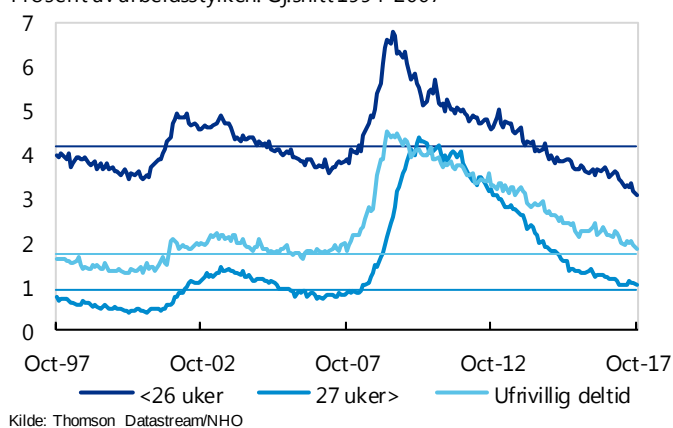

Lørdag 2. desember vedtok det amerikanske senatet med knappest mulig majoritet Trumpadministrasjonens forslag til skattereform. Arbeidet med detaljene gjenstår. Personbeskatningen vil få større bunnfradrag, færre trinn og lavere marginalsats, men også færre fradrag. Bedriftene vil få lavere skattesats. Den årlige nettokostnaden anslås til ca. 1 prosent av BNP for de neste ti årene. Siden mesteparten av lettelsene gis til høytlønte, blir effekten på økonomien vesentlig mindre enn dette. I Economic Outlook regner OECD med et vekstbidrag på 0,3 prosent av BNP både i 2018 og 2019. Prisen er at den offentlige gjelden, allerede på 108 prosent av BNP, vil øke ytterligere.

Også situasjonen for husholdningene fremstår som rimelig god. Jobbveksten holder seg høy, rundt 1½ prosent. En økende andel av den arbeidsføre befolkningen er i jobb. Arbeidsledigheten fortsetter å avta, om enn noe saktere enn tidligere. Gjeldsraten er redusert, og takket være lave renter er rentebelastningen svært lav. Misligholdet er på historisk lave nivåer. Likevel holder lønnsveksten seg fortsatt lav, slik at reallønnen øker lite. En viktig årsak til dette er at mange av *babyboomerne* som nå forsvinner ut av arbeidsmarkedet har høyere lønn enn de som kommer inn. For så vidt er dette i seg selv ikke noe nytt, men en viktig endring er at avgangskullene er uvanlig store. Husholdningene kompenserer i noen grad for beskjedne vekst i realdisponibel inntekt ved å redusere sin sparing.

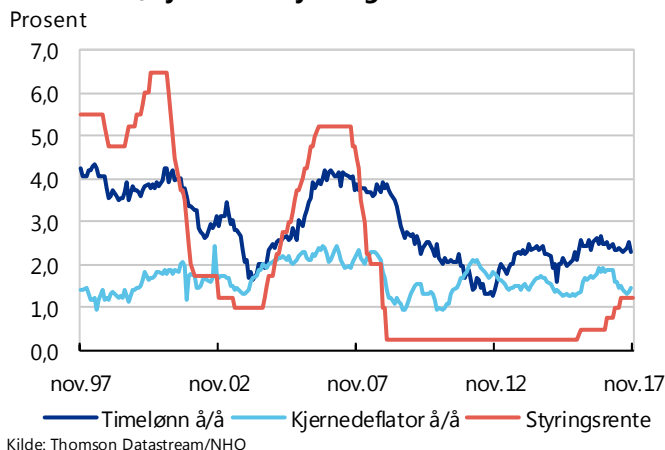
USA: Ledighet og ufrivillig deltid

Prosent av arbeidsstyrken. Gj.snitt 1994-2007

Til tross for et stadig strammere arbeidsmarked, jf. over, viser altså ikke lønns- og prisveksten tegn til å ta seg opp. Kjerneprisveksten er under 2 prosent, kjernedeflatoren for privat forbruk (som er sentralbankens foretrukne inflasjonsmål) enda lavere. Markedets avledede inflasjonsforventninger er også under 2 prosent. Med stadig høyere kapasitetsutnyttning er det imidlertid god grunn til å tro at prisveksten vil øke noe fremover. Dette er da også bakgrunnen for at sentralbanken allerede for vel to år siden begynte en forsiktig prosess mot normalisering av rentenivået. Renten ble sist hevet i juni i år, til intervallet 1-1¼ prosent. Sentralbankens markedskomité (FOMC) ser for seg at renten vil bli hevet med ¼ prosentenheter til før jul, og deretter med ¾ prosentenheter neste år. På lengre sikt skal renten opp mot 3 prosent - fortsatt lavt i historisk målestokk.

USA: Lønn, kjerneinflasjon og rente

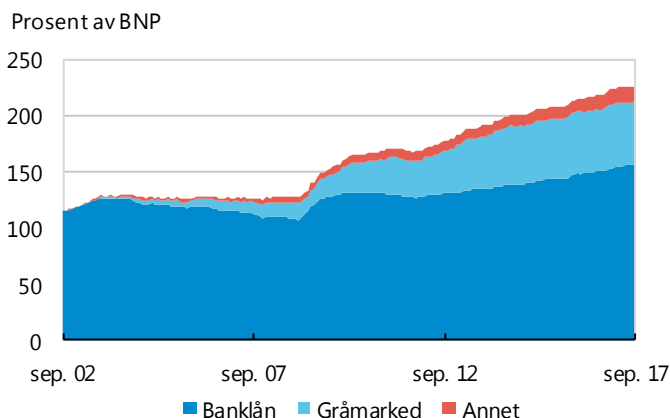

1.5 Økt marsjant i vekstøkonomiene

Omslaget i energi- og råvareprisene har løftet aktiviteten for mange av råvareøkonomiene. Mens BNP i vekstøkonomiene økte med 4,3 prosent i fjor, anslås en vekst på drøyt 4½ prosent i år, og nesten 5 prosent i 2018.

Hovedmotoren i vekstøkonomiene er fortsatt Kina. Takket være et markant omslag i eksporten ligger BNP an til å øke med 6,8 prosent i år. Med en vekt i globalt BNP på 18 prosent innebærer det at Kina i år alene vil bidra med en drøy tredel av den globale veksten. Utviklingen er fortsatt ubalansert, og skjør. Strammere pengepolitikk og tiltak mot gråmarkedet har dempet bedriftenes opplåning og investeringer. Boligprisveksten har avtatt. Kapitalkontroller har stanset kapitalutgangen og svekkelsen av valutakursen. Samtidig fortsetter gjelden å vokse for husholdninger og offentlige myndigheter. Budsjettpolitikken er fortsatt ekspansiv, og investeringer i infrastruktur, bl.a. knyttet til *One Belt, One Road*-initiativet, oppveier virkningen av lavere bedriftsinvesteringer. I tillegg bidrar lav ledighet til å holde forbruksveksten oppe. Veksten vil ventelig dempes noe neste år. Betydelig overkapasitet i mange sektorer sammen med høye og fortsatt økende gjeldsrater betyr at faren for et sterkt og brått tilbakeslag fortsatt er stor.

Kina: Utestående kreditt

India innførte en generell omsetningsavgift (GST) i juli i år. Dette bidro til etterspørsels- og aktivitetsvikt i forkant, blant annet som følge av lagernedbygging i bedriftene, og treg refusjon av betalte avgifter. Også tiltakene mot svart økonomi, som inn-dragning av store sedler, bidro til svikt i etterspørselen. Men tallene tyder nå på at forbruket har tatt seg kraftig opp igjen, blant annet hjulpet av gode avlinger, høy lønnsvekst utenom byene, og økte lønninger og ytelser til offentlig ansatte. På årsbasis anslås nå en BNP-vekst på sterke 6,8 prosent. Med fortsatt ledige ressurser og – etter indiske forhold – lav prisvekst, er det rom for noen lettelser i pengepolitikken. Samtidig kan pågående reformer bidra til å heve økonomiens vekstevne. Høyere kapasitetsutnyttning vil trolig stimulere til økte private investeringer. Store planlagte infrastrukturinvesteringer vil også øke etterspørselen. De to neste årene anslås en BNP-vekst på 7½-7¾ prosent.

Russisk økonomi ble hardt rammet av oljeprisfallet og de internasjonale sanksjonene for tre år siden. Med stabilisering av oljeprisen, lavere inflasjon og lavere renter har innenlandsk etterspørsel tatt seg opp igjen. Husholdningenes opplåning har økt. Men fallende arbeidsstyrke, lav produktivitsvekst, budsjettkonsolidering og videreføring av de internasjonale sanksjonene tyder på at veksten blir beskjeden. I år anslås en BNP-vekst på 1,7 prosent, neste år et par tideler høyere. Den oljeavhengige russiske økonomien er sterkt utsatt for nye prisfall på olje.

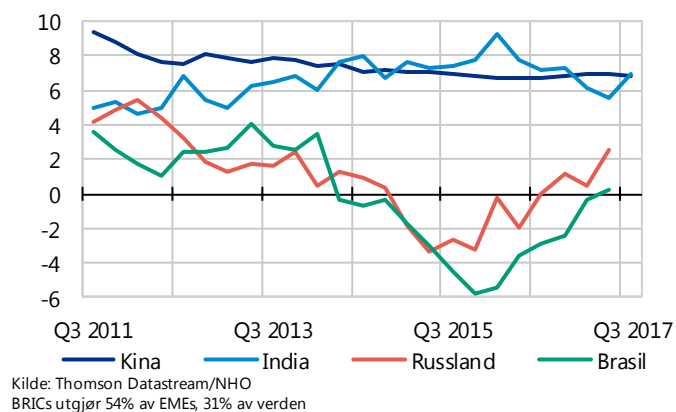
Også Brasil ble hardt rammet av prisfall på olje og andre råvarer. Nedturen ble forsterket av valutakursfall, økt rente og store budsjettkutt og ble enda dypere enn den russiske. Men etter åtte kvartaler på rad med fall i aktiviteten og økende arbeidsledighet, er økonomien nå i ferd med å hente seg inn igjen.

Prisveksten har falt under sentralbankens mål, og muliggjør lavere renter. I tillegg bedres kjøpekraften direkte. Detaljomsetningen øker. Fremtidstroen er på vei opp, spesielt i bedriftene. Dette indikerer at

nedgangen i bedriftsinvesteringene kan snus til oppgang. Faretruende høy offentlig gjeld tilsier imidlertid bare små bidrag fra budsjettpolitikken fremover. I år anslås en vekst på beskjedne 0,7 prosent, neste år kan veksten komme opp i 2,4 prosent.

BRICs: BNP

Prosentvis endring år/år

2 Innenlandske konjunkturer

Oppgangen i norsk økonomi har fått bedre feste. Nedgangskonjunkturen som startet ved utgangen av 2014, nådde bunnen for et år siden, og i tre kvartaler på rad har veksten i BNP for Fastlands-Norge vært høyere enn anslått trendvekst.

Bedringen skjer i et forsiktig tempo, men er bredt forankret i økonomien. Nedgangen i petroleumsinvesteringen har bremsset opp siden i fjor, og det ligger nå an til at avdempingen vil fortsette og snu til forsiktig oppgang. Samtidig har bedriftsinvesteringene på fastlandet tatt seg opp. Konsumet har vokst sterkere enn i fjor, og veksten i boliginvesteringene har holdt seg. Sysselsettingen har økt, og ledighetsraten har gått gradvis ned det siste året, til tross for at også arbeidstilbudet øker.

De regionale forskjellene i konjunktursituasjonen er blitt mindre. Ledigheten har falt mest i områdene som var hardest rammet av konjunkturedgangen. Og i vår medlemsundersøkelse, Næringslivets økonomibarometer (NØB), er nå landsdelene nokså samstemte i sine fremtidsutsikter. Fortsatt vurderer bedriftene på Sør- og Vestlandet nåsituasjonen som mindre god enn i de øvrige landsdelene, men forskjellen har blitt mindre det siste halve året. Våre medlemsbedrifter har blitt mer positive til markedsituasjonen så langt i år, og utviklingen har kommet i alle næringer.

At lavkonjunkturen vi nå er på vei ut av, ikke ble dypere og mer langvarig, skyldes at en rekke faktorer bidro til å dempe den negative effekten av oljeprisfallet. Både pengepolitikken og finanspolitikken har vært ekspansiv i hele perioden, og har bidratt til at konsumet har holdt seg godt oppe og at aktiviteten i bygge- og anleggsnæringen har holdt seg høy. Kronen svekket seg i takt med oljeprisfallet og førte til at norske bedrifters kostnadsmessige konkurransevne ble kraftig forbedret. Denne effekten ble ytterligere styrket av at partene ble enige om moderate lønnsoppgjør. Samtidig har oljenæringen klart å effektivisere produksjonen ved å redusere kostnadene sine vesentlig. Dermed har flere prosjekter blitt lønnsomme selv med lavere oljepris.

Flere av vekstimpulsene som har bidratt til å snu konjunktursituasjonen, vil bli svakere framover. Den sterke veksten i offentlig forvaltnings etterspørsel vil avta. Oljepengebruken må reduseres fremover av hensyn til bærekraften i offentlige finanser, og Nasjonalbudsjettet 2018 anslår en mye mindre ekspansiv pengebruk neste år. På sikt må også renten opp. Norges Bank har varslet første renteheving i 2019.

Husholdningenes boliginvesteringer har passert toppen. Vi antar at boligbyggingen vil avta noe fremover. Situasjonen i boligmarkedet er en annen enn for ett år siden. Boligprisene har falt siden første kvartal i år. Usikkerhet om prisutviklingen i boligmarkedet kan gi negative effekter både på konsumet og boliginvesteringene.

Fremover venter vi at andre vekstdrivere tar over. At fallet i petroleumsinvesteringene stopper opp og snus til forsiktig oppgang er en viktig faktor. Bedringen i norske bedrifters kostnadsmessige konkurransevne, sammen med oppgangen vi ser internasjonalt, antas å gi sterkere eksportvekst fremover. Det vedvarende lave rentenivået og den generelle konjunkturoppgangen vil også bidra til å gi fart i bedriftsinvesteringene på fastlandet. Et strammere arbeidsmarked vil ventelig kunne bidra til høyere vekst i husholdningenes kjøpekraft og forbruk.

Våre anslag for fastlandsøkonomien er lite endret siden forrige kvartalsrapport. Vi forventer at BNP for Fastlands-Norge vokser med 1,6 prosent i år og med i overkant av 2 prosent de to neste årene.

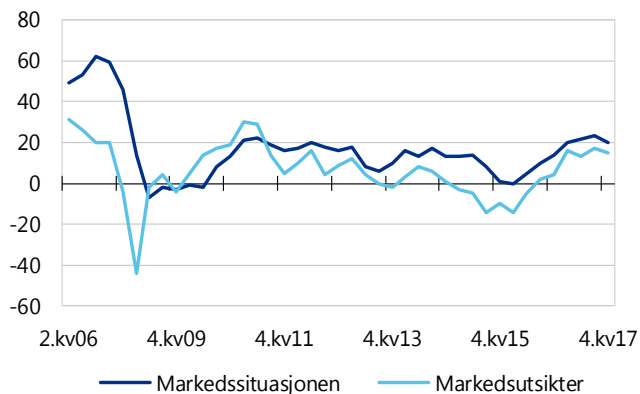
Næringslivets økonomibarometer viser at bedriftene nå er positive både til markedsituasjonen og til markedsutsiktene.¹ Det siste halvannet året har markedstilfredsheten tatt seg opp fra et lavt til et høyt nivå. I fjerde kvartal var det imidlertid ingen økning fra kvartalet før, men det positive bildet holdt seg.

¹ Undersøkelsen gjennomføres av Kantar TNS på oppdrag fra NHO. Resultatene for første kvartal ble innhentet mellom 1. og 15. november i år, svarprosenten var 15 pro-

sent. Fordi økonomibarometeret er en spørreundersøkelse, vil det alltid være større usikkerhet knyttet til resultater på disaggregert nivå, som for enkelt næringer og fylker.

Markedsindeks

Differanse positive og negative svar i prosentpoeng

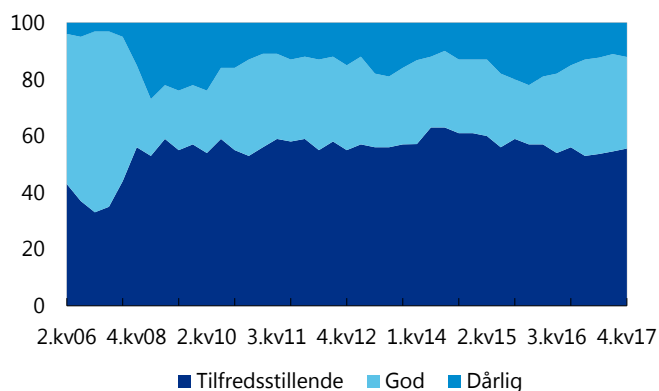

Kilde: NHO/NØB

88 prosent av bedriftene rapporterte om en god eller tilfredsstillende markedssituasjon i fjerde kvartal. 12 prosent meldte om en dårlig markedssituasjon, markant færre enn for to år siden.

Markedssituasjon, hele NHO

Prosent. Andel av total

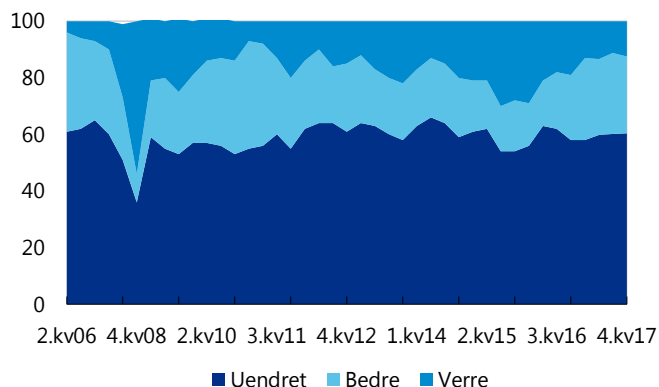

Kilde: NHO/NØB

I takt med bedringen i markedssituasjonen, har bedriftene også blitt mer optimistiske i sine forventninger til fremtiden. De siste tre kvartalene har forventningene holdt seg på et høyt nivå.

Markedsutsikter

Prosent. Andel av total

Kilde: NHO/NØB

Norges Banks regionale nettverk meldte om moderat produksjonsvekst fra august til november. Dette var svakt sterkere enn ventet i august. De fleste næringene har oppjustert forventningene noe fra forrige runde, men i bygge- og anleggsnæringen og husholdningsrettet tjenesteyting er forventningene nedjustert. Bedriftene melder nå om sterkere vekst i etterspørselen fra næringslivet enn fra husholdningene for første gang på nær to år.

2.1 Petroleumsinvesteringer

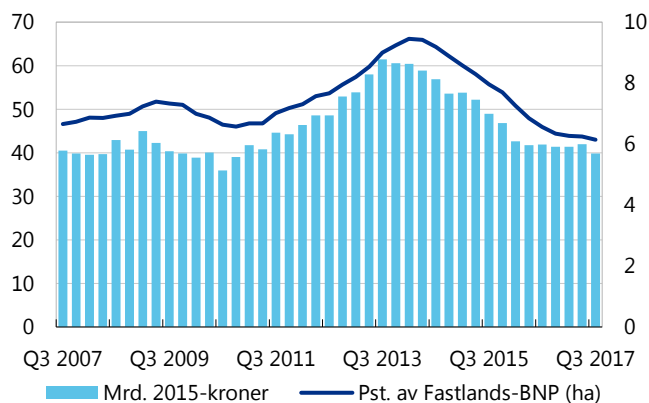
Petroleumsinvesteringene har falt betydelig de siste tre årene, omtrent en tredel sammenlignet med toppen i 2013. Nedgangen ble initiert av ferdigstillingen av flere store oppgraderinger på eksisterende felt. I tillegg hadde kostnadsvekst over flere år gjort driften mindre lønnsom. Fallet i oljeprisen som fulgte i 2014 forsterket og forlenget investeringsnedgangen.

I løpet av 2017 har imidlertid nedgangen avtatt, ifølge kvartalsvis nasjonalregnskap. Etter et fall på 17 prosent i fjor, lå oljeinvesteringene i årets tre første kvartaler bare snaut 3 prosent under nivået i samme periode i fjor.

Nedgangen reflekterer kombinasjonen av reduserte kostnader i næringen og forventninger om en mer stabil oljepris. Medianforventningen i anslag innhentet av Reuters indikerer en oljepris rundt 60 dollar fatet de nærmeste årene. Dette gir utsikter til flere lønnsomme prosjekter.

På denne bakgrunn tror vi på forsiktig oppgang litt ut i prognoseperioden vår. For inneværende år oppjusterer vi investeringsanslaget noe, til -4,1 prosent. Samtidig oppjusterer vi våre anslag for 2018 til 1 prosent og anslaget for 2019 til 7 prosent. Samlet tror vi investeringsnivået i 2019 vil ligge om lag 7 prosent høyere enn vi antok i forrige ØO.

Norge: Oljeinvesteringer

Kilde: Statistisk sentralbyrå/Thomson Datastream/NHO

Ifølge SSBs investeringsstatistikk anslår operatørene på norsk sokkel investeringene til å bli 150,8 mrd. kroner i 2017. Det er en reduksjon på 11,4 prosent sammenlignet med anslaget for 2016 gitt i fjerde kvartal det året. Forrige undersøkelse, som ble gjort i tredje kvartal 2017, antydte et litt mindre fall.

Samtidig er anslaget fra tellingen for 2018 oppjustert fra foregående kvartal. Investeringer i feltutbygging, landvirksomhet og rørtransport trekker anslaget for 2018 ned, mens det er forventet oppgang i utgifter til leting og felt i drift.

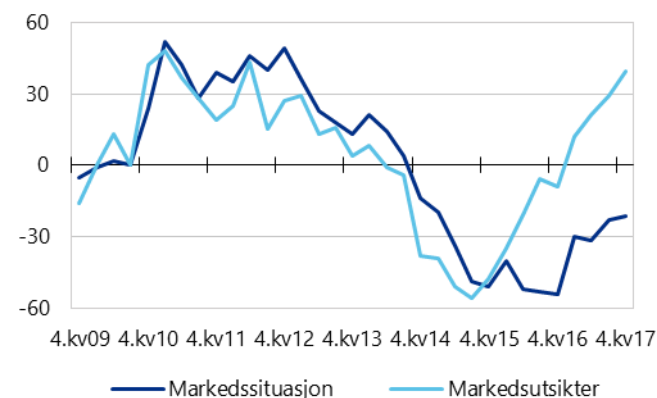
Investeringsstatistikken til SSB inkluderer ikke utbyggingsprosjekter før det er levert en plan for utbygging og drift (PUD) til myndighetene. Det er levert PUD for flere prosjekter i løpet av året, blant annet for Johan Castberg-feltet i Barentshavet. I løpet av de neste månedene ventes plan for feltene Snorre Expansion, Valhall Vestflanke, Storklakken, Fenja, Yme og Skarffjell. Hittil i år er det levert flere PUDer enn på samme tid i fjor. Neste år ventes PUD for bl.a. fase 2 på Johan Sverdrup-feltet og flere andre prosjekter. Dersom tidsplanene følges, vil investeringene i 2018 bli høyere enn det som nå er anslått i SSBs investeringsstatistikk.

Bedrifter som retter seg mot petroleumsrelatert virksomhet rapporterer om en stadig bedre markedsituasjon, selv om markedstilfredsheten fortsatt er markert lavere enn gjennomsnittet for alle bedrifter. Markedsutsiktene har også blitt mer positive.

I Norges Banks regionale nettverk melder oljeleverandørbedriftene til sammenlikning om noe høyere produksjonsvekst siste tre måneder og svak vekst neste halvår.

Markedsindeks - Oljerettet industri

Diff. positive og negative svar i prosentpoeng

Kilde: NHO/ NØB

2.2 Utenrikshandel

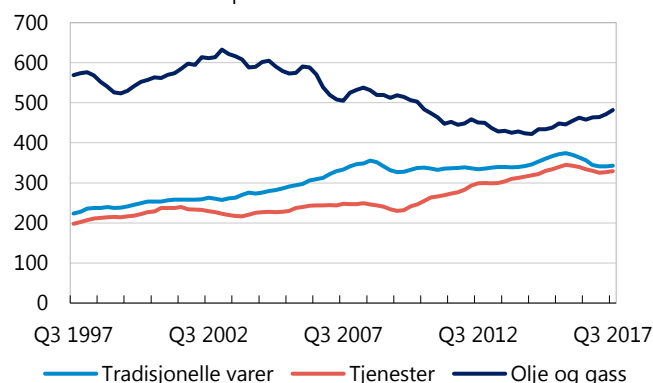
I fjor falt eksporten av tradisjonelle varer, og nedgangen skjøt fart mot slutten av året. Så langt i år har imidlertid tradisjonell vareeksport økt, men tatt i betraktning den svake utviklingen i fjor har oppgangen vært relativt beskjeden.

Bedringen i konkurranseevnen, sammen med oppgangen internasjonalt, antas å gi positive virkninger på eksporten framover, og vi forventer at veksten i tradisjonell vareeksport tar seg opp utover i prognoseperioden.

Tross sterk vekst i eksport av reisetrafikk, falt tjensteeksporten i fjor. De to siste kvartalene har tjensteeksporten imidlertid økt. Eksporten av olje og gass har økt mer enn ventet så langt i år, og vi har derfor oppjustert anslaget vårt for 2017 til 3,4 prosent. Lavere produksjon fremover tilsier imidlertid nedgang i olje- og gasseksporten i 2018 og 2019.

Norge: Eksport

Mrd. kroner. Faste 2015-priser. Fire kv. sum

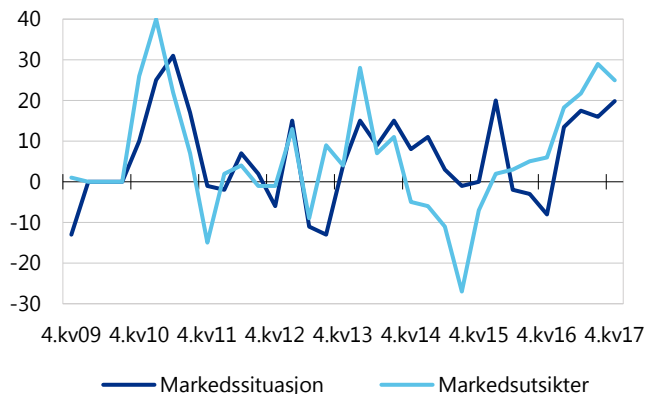

Kilde: Statistisk sentralbyrå/Thomson Datastream/NHO

Blant våre medlemsbedrifter melder eksportrettede virksomheter om positive markedsutsikter. Markedssituasjonen for eksportbedriftene ble bedret ved inngangen til året og har fortsatt å bedre seg noe gjennom året.

Markedsindeks - Eksportrettet industri

Diff. positive og negative svar i prosentpoeng

Kilde: NHO/ NØB

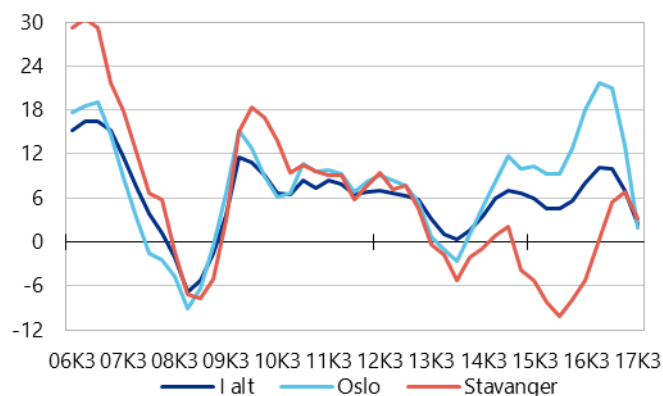
2.3 Boligmarkedet

I løpet av året har det vært en markant avdemping i boligmarkedet. Etter sterk vekst i fjor har boligprisene falt det siste halve året. Fra andre til tredje kvartal falt boligprisene med 1 prosent.

Mest har prisene falt i Oslo og Stavanger, der prisene avtok med henholdsvis 3,6 og 2,3 prosent i siste kvartal. Men også i de andre storbyene har boligprisene falt. Utenom storbyene steg prisene noe i tredje kvartal. Prisnedgangen de siste månedene gjelder alle boligtyper, men prisene på blokkleiligheter har falt mest.

Boligpriser

Sesongjustert. Prosentvis endring år/år

Kilde: Statistisk sentralbyrå/ NHO

Boligmarkedet påvirker økonomien gjennom flere kanaler. Økte boligpriser bidrar isolert sett til økt boligbygging. Det stimulerer aktiviteten i fastlands-økonomien. Det vil i sin tur øke husholdningenes inntekter. Høyere boligpriser kan i seg selv også bidra til ytterligere prisvekst ettersom det øker verdien på husholdningenes egenkapital, og dermed kan gi grunnlag for ytterligere opplåning

Forventningene til den økonomiske utviklingen generelt og til egen økonomi påvirker også etterspørselen og tilbudet av brukte boliger. Utsiktene til positiv konjunkturutvikling framover bidrar trolig til at forventningsindikatoren fra Finans Norge viser en fortsatt optimisme blant husholdningene.

Norges Bank varslet i september at første renteheving vil kunne komme i begynnelsen av 2019. Husholdningenes lånerenter vil derfor ventelig holde seg lave de nærmeste årene. Sammen med noe høyere inntektsvekst og lavere arbeidsledighet trekker dette i retning av fortsatt vekst i boligprisene. Samtidig innebærer den sterke veksten i igangsettingen frem til nå at fullføringen, og dermed tilbudet av boliger, vil fortsette å øke noe frem i tid. Sammen med innstramningstiltakene i boliglånsforskriften vil dette bidra til å holde boligprisene nede. Forventninger om lavere boligpriser fremover kan også påvirke tilbudet av brukte boliger dersom flere på grunn av usikkerhet om prisutviklingen vil selge boligen sin før man kjøper ny.

Husholdningenes boliginvesteringer økte med 9 prosent i 2016, og det ligger det an til at veksten blir nesten like sterk i år. I tredje kvartal lå boliginvesteringene nærmere 10 prosent høyere enn i samme kvartal i fjor.

Boligigangsettingen har avtatt noe de siste månedene. Likevel ble det gitt 38 700 igangsettingstillatelser for boligbygging siste tolv måneder ifølge SSB, tett på det høyeste siden begynnelsen av 1980-tallet, og vel 6 prosent høyere enn forrige tolv månedersperiode.

Vi nedjusterer anslagene for boliginvesteringene i 2017 noe, og legger til grunn at de vil øke med 8,7 prosent i inneværende år. Samtidig oppjusterer vi anslagene for veksten i boliginvesteringene til 0,9 prosent i 2018 og -0,6 prosent i 2019.

2.4 Næringsinvesteringer

Næringsinvesteringene i Fastlands-Norge økte i 2016 etter å ha falt de tre foregående årene. Ifølge kvartalsvis nasjonalregnskap falt imidlertid investeringene noe i første og andre kvartal i år. Men tall for tredje kvartal tyder på et visst oppsving i investeringene igjen, med en vekst på hele 8,2 prosent fra kvartalet forut.

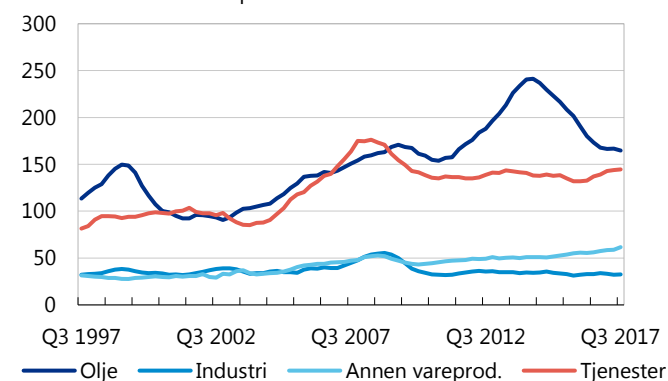
I den siste investeringstillingen fra SSB er anslaget for industriinvesteringene for 2017 3,5 prosent lavere enn anslaget for 2016 gitt på samme tid i fjor.

Men anslaget for 2018 er om lag 15 prosent høyere enn anslaget for 2017 gitt på samme tidspunkt i 2016. Det gir grunn til å forvente en økning i industriinvesteringene neste år. Bak dette ligger økte anslag for næringsgruppene oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri og næringsmiddelindustrien. I næringsmiddelindustrien er det særlig investeringer i bearbeiding av fisk som trekker anslagene opp.

Økte investeringer i kraftsektoren bidrar i stor grad til oppgangen i næringsinvesteringene. Bedriftene i investeringstillingen gir økte anslag for investeringer i kraftforsyning både for 2017 og 2018. Anslaget for 2017 er nesten 21 prosent høyere enn anslaget som ble gitt på samme tid for ett år siden. Anslaget for 2018 er om lag 19 prosent høyere enn anslaget for 2017 gitt på samme tidspunkt i fjor. Det er særlig vekst i produksjon av elektrisitet som bidrar til økningen, bl.a. som følge av utbygging av vindkraft.

Norge: Bruttoinvesteringer

Mrd. kroner. Faste 2015-priser. Fire kv. sum

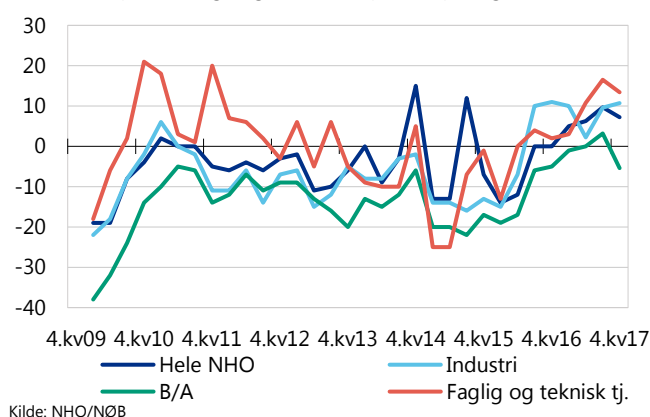

Vi anslår også økte investeringer i fastlandsnæringene fremover. Det er særlig det vedvarende lave rentenivået og konjunkturoppgangen i Norge og i utlandet som vil bidra til dette. Vårt anslag for veksten i næringsinvesteringer i Fastlands-Norge inneværende år er 5,4 prosent. Vi oppjusterer anslaget for 2018 noe sammenliknet med forrige utgave av Økonomisk overblikk.

Våre medlemsbedrifter har over flere kvartaler meldt om økning i planlagte investeringer. I fjerde kvartal var det imidlertid en liten nedgang i andelen som venter økte investeringer. Blant annet bidro nedjusterte forventninger i bygge- og anleggsnæringen til dette.

Markedsutsikter - Investeringer

Differanse positive og negative svar i prosentpoeng

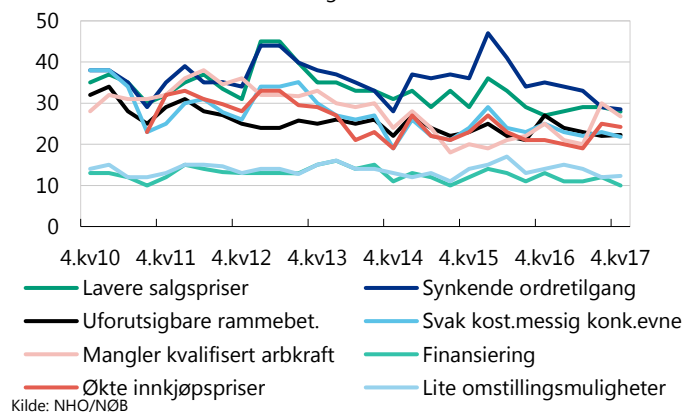

På spørsmål om hvilke forhold som er til hinder for ekspansjon, svarer våre medlemsbedrifter at synkende omsetning, reduserte salgspriser og mangel på kvalifisert arbeidskraft er de største utfordringene.

Andelen som opplever mangel på kvalifisert arbeidskraft som en stor utfordring, har økt i løpet av inneværende år. Høyest er andelen i bygge- og anleggsvirksomhet og forretningsmessig tjenesteyting.

Hinder for ekspansjon/investering

Andel som svarer "Stor utfordring". Prosent

I Norges Banks regionale nettverk venter alle næringer økende investeringsnivå framover. Flere peker på økte investeringer i digitale løsninger.

2.5 Privat konsum

Husholdningenes konsum vokste svakt i fjor, i år ligger veksten an til å bli høyere. I tredje kvartal økte konsumet med 0,6 prosent, etter en noe sterkere oppgang gjennom første halvår i år.

Husholdningenes konsum er av vesentlig betydning for veksten i norsk økonomi. Utviklingen i konsumet

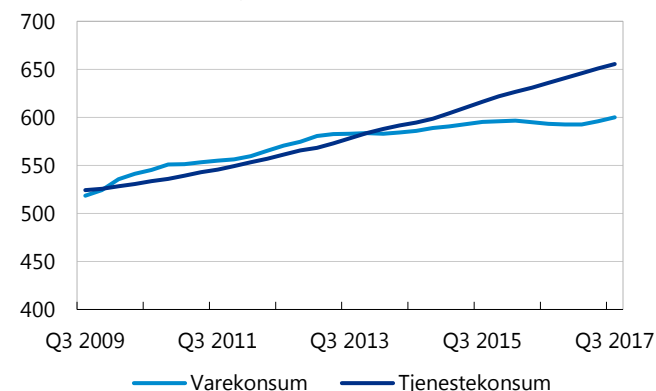
bestemmes i stor grad av utviklingen i husholdningenes realdisponible inntekter. Disse påvirkes av lønns- og prisvekst, renter, sparing, skatter, formuesverdier og veksten fra øvrige inntektskilder.

At forbruksveksten i 2016 ble laber, skyldes i hovedsak at konsumet av varer utviklet seg svakt. I andre kvartal i år økte imidlertid varekonsumet mye, påfulgt av en mer beskjeden økning i tredje kvartal på 0,4 prosent. Økt konsum av biler, klær og sko bidro positivt til veksten i siste kvartal.

Tjenestekonsumet økte med 0,8 prosent i tredje kvartal, noe som er nær gjennomsnittlig kvartalsvis vekst de siste år. Oppgangen var bredt basert dette kvartalet, passasjertransport, post- og teletjenester og overnatting og servering sto for de største vekstbidragene, ifølge kvartalsvis nasjonalregnskap.

Norge: Husholdningers konsum

Mrd. kroner. Faste 2015-priser. Fire kv. sum

Kilde: Statistisk sentralbyrå/Thomson Datastream/NHO

Inntekts- og kapitalregnskapet viser at husholdningenes disponible realinntekt økte med 2,4 prosent i tredje kvartal sesongjustert, etter oppgang også i andre kvartal.

I fjor økte den disponible realinntekten med bare 0,5 prosent, når man holder utbetalt aksjeutbytte utenom. Den svake veksten skyldes i hovedsak moderat utvikling i lønnsinntektene samtidig med prisstigning for privat konsum.

Husholdningenes sparing har også betydning for utviklingen i konsumet. Siden finanskrisen har veksten i husholdningenes disponible inntekter vært større enn forbruksveksten, og sparingen har derfor økt.

I første halvår var konsumveksten høyere enn veksten i disponibel realinntekt, noe som betyr lavere sparerate. I følge nasjonalregnskapet falt også spareraten, både med og uten aksjeutbytter, gjennom

2016. Dette kan ha sammenheng med at husholdningene jevner ut konsumet ved å redusere sparingen når inntektsøkningen er lav.

Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene (TBU) anslår veksten i konsumprisene til 2 prosent i år. Ifølge rammen fra årets oppgjør på 2,4 prosent ligger det derfor an til reallønnsvekst i 2017.

Vi opprettholder anslaget vårt for veksten i privat konsum i 2017 på 2,4 prosent, og anslår noe lavere vekst ut prognoseperioden. Anslaget vårt for 2018 er oppjustert noe siden forrige utgave av Økonomisk overblikk.

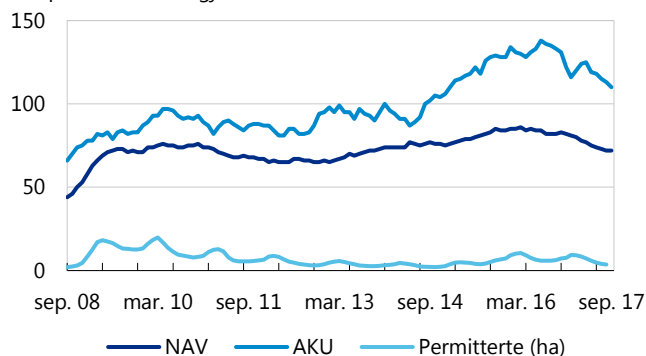
2.6 Arbeidsmarkedet

Bedringen i arbeidsmarkedet har fortsatt i sakte tempo siden forrige kvartalsrapport. Sysselsettingen vokste moderat i tredje kvartal, som i de to foregående kvartalene, og ledigheten har blitt noe lavere siden sommeren. Samtidig har antall ledige stillinger økt over flere kvartaler.

Arbeidsledigheten nådde sitt høyeste nivå i fjor sommer og har blitt gradvis lavere siden. Både arbeidsundersøkelsen og Navs tall for registrerte ledige viser at ledigheten gikk ytterligere ned gjennom tredje kvartal.

Arbeidsledige og permitterte

1000 personer. Sesongjustert

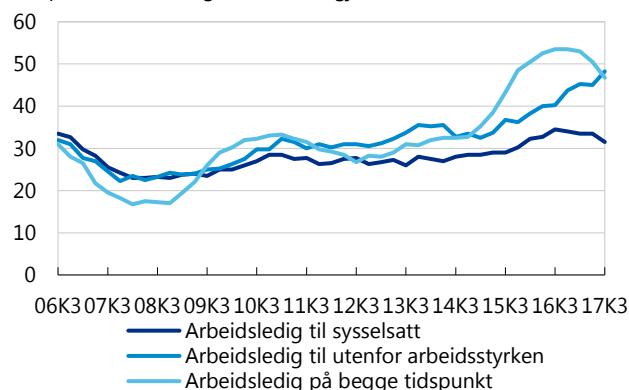
Kilde: Macrobond/AKU/NAV/NHO

Samtidig som arbeidsledigheten har gått ned, har også arbeidsstyrken minket det siste året. En viktig forklaringsfaktor bak nedgangen i ledigheten den siste tiden er altså at flere har gått fra å være arbeidssøkende til å gå ut av arbeidsstyrken. Dette kan for eksempel dreie seg om personer som går over til utdanning eller ulike trygdeytelser. Arbeidskraftsundersøkelsen fra september, som viser tre måneders gjennomsnitt fra august til oktober, viste imidlertid

en sesongjustert oppgang i arbeidsstyrken samtidig som ledigheten gikk ned.

Strømmer ut av arbeidsledighet

Tusen personer. Endring kv/kv. 4. kv. gj.snitt.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, AKU/NHO

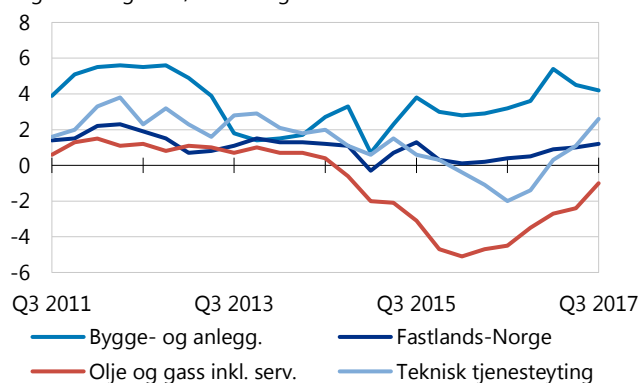
Antall ledige stillinger har økt gjennom det siste året. Økningen har kommet innenfor et bredt spekter av næringer og må sees i sammenheng med aktivitetsøkningen i økonomien.

Sysselsettingsveksten tok seg opp mot slutten av fjoråret og har i gjennomsnitt vokst med 0,3 prosent gjennom de tre første kvartalene av 2017. Offentlig forvaltning og bygge- og anleggsnæringen har bidratt mye til økningen de siste kvartalene, men det har også vært betydelige vekstbidrag fra tjenesteytende næringer som forretningsmessig tjenesteyting og overnatting og servering. I faglig og teknisk tjenesteyting har sysselsettingsveksten tatt seg klart opp i år sammenlignet med i fjor, og i industrien var det sesongjustert økning i antall sysselsatte i tredje kvartal i år for første gang på nær tre år.

Økte boligpriser har lenge gitt høy aktivitet i boligbyggingen. Imidlertid venter vi at etterspørselen etter arbeidskraft i bygge- og anleggsnæringen avtar i takt med reduserte boliginvesteringer.

Sysselsatte

Utvalgte næringer. År/år endring. Prosent

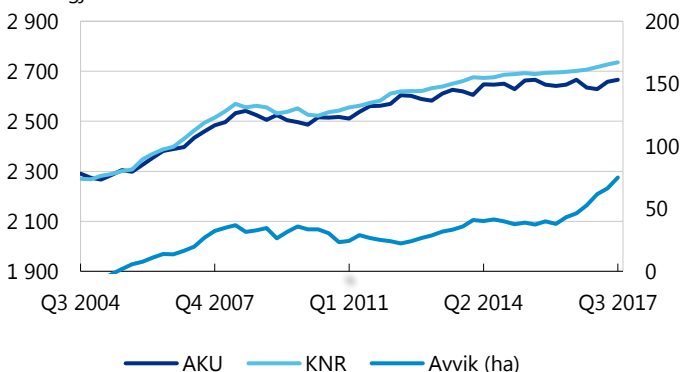

Kilde: Macrobond/KNR/NHO

Arbeidskraftsundersøkelsen har vist en svakere utvikling i sysselsettingen gjennom det siste året enn nasjonalregnskapet. De to statistikkene er basert på ulikt informasjonsgrunnlag. Utvalgsusikkerhet i AKU vil blant annet bidra til større variasjoner i serien.

Sysselsatte AKU og KNR

Sesongjustert

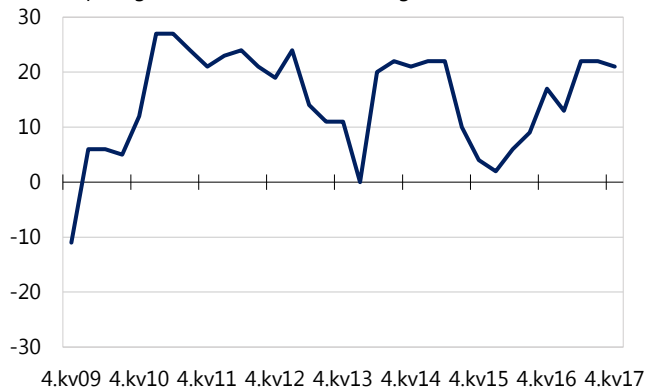

Kilde: Macrobond/KNR/AKU/NHO

Over en lengre periode har stadig flere av NHOs medlemsbedrifter oppgitt at de planlegger å øke sysselsettingen. I fjerde kvartal var det imidlertid ingen økning i anslaget, men differansen mellom positive og negative svar er langt høyere nå enn på samme tid i fjor. Den positive utviklingen gjennom det siste halvannet året har kommet i flere næringer, men sees spesielt innenfor industri og i oljerelaterte næringer.

Markedsutsikter - Sysselsetting

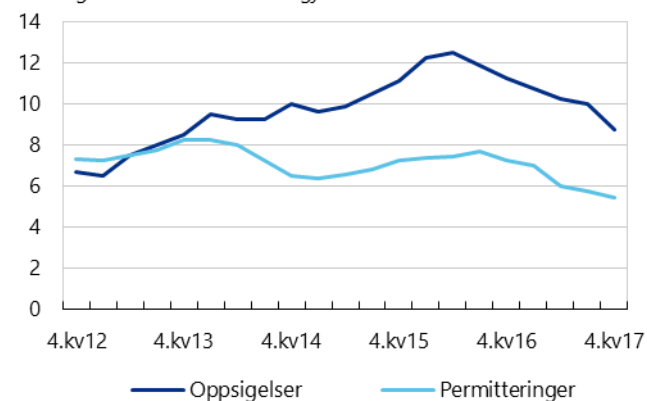
Prosentpoeng. Diff. andel som skal øke og redusere

Samtidig som flere oppga at de nå øker beman-
ningen, har det vært nedgang i andelen bedrifter
som rapporterer om kommende oppsigelser og per-
mitteringer. Anslaget nådde en topp i midten av
fjoråret og har vært gradvis avtakende siden.

Oppsigelser

Planlagte neste tre mnd. 4 kv. gj.snitt. Prosent

Fremover forventer vi at bedringen i arbeidsmarke-
det fortsetter. Vi anslår at arbeidsledigheten ender
på 4,2 prosent inneværende år, for deretter å falle til
3,8 prosent neste år. Sysselsettingen ventes å øke
med i underkant av 1 prosent i år og neste år, og vi
forventer enda noe sterkere vekst i 2019.

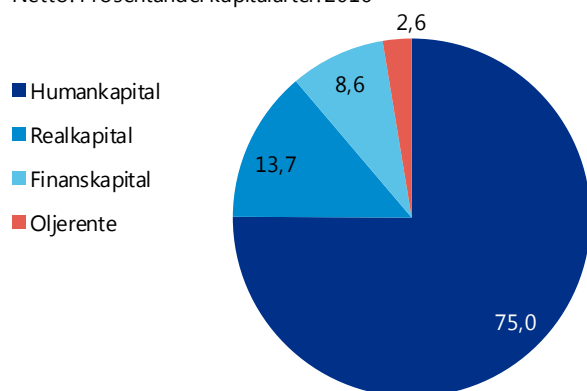
3 Verdien av arbeid

3.1 Vår viktigste ressurs

Arbeidskraften er Norges viktigste økonomiske ressurs. Ifølge Finansdepartementets beregninger utgjør den neddiskonterte verdien av vår fremtidige arbeidsinnsats ganske nøyaktig tre firedeler av vår nasjonalformue, jf. figuren under. Verdien av den gjenværende oljeformuen i bakken tilsvarende til sammenlikning under 3 prosent av nasjonalformuen.

Norges nasjonalformue

Netto. Prosentandel kapitalarter. 2016

Kilde: Finansdepartementet, PM17 & RNB17NHO

Det følger også av dette at hvordan vi forvalter arbeidskraften vår har vesentlig større betydning for grunnlaget for fremtidig verdiskaping og velferd enn hvordan vi forvalter de gjenværende olje- og gassressursene.

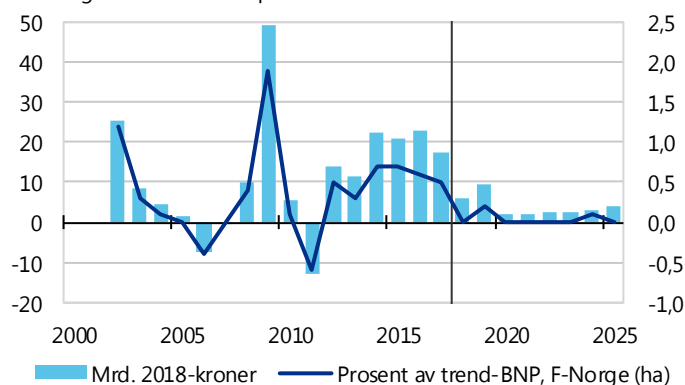
I Økonomisk overblikk 3/2017 beskrev vi noen av de utfordringene norsk økonomi står overfor i årene som kommer. Budsjettmessig er fire faktorer særlig viktige. For det første vil befolkningen eldes. Mens antallet over 67 år i dag tilsvarende vel 20 prosent av befolkningen i arbeidsfør alder, 20-66 år, vil andelen være dobbelt så stor i 2060. I tillegg vil en økende andel bli svært gamle. Dette vil innebære økte utgifter til både pensjoner og helse og omsorg. For det andre vil den økonomiske veksten avta, både grunnet lavere vekst i den arbeidsføre befolkningen, og trolig lavere vekst i produktiviteten. For det tredje er produksjonen av olje og gass på vei ned. Uten utsikter til noen særlig økning i oljeprisen vil statens oljeinntekter avta. Og endelig vil rentene trolig holde seg lave. Dette vil også holde avkastningen på vår finansformue – i hovedsak i Oljefondet – nede.

Samlet innebærer disse faktorene et mye mindre budsjettmessig handlingsrom i årene fremover. Siden 2001 er det strukturelle, oljekorrigerte budsjettunderskuddet ("bruken av oljepenger") økt fra 31 til 225 mrd. 2018-kroner, dvs. med 12 mrd. årlig. Den årlige økningen tilsvarende i gjennomsnitt 0,4 prosent av trend-BNP for Fastlands-Norge. Uten denne årlige økningen i budsjettets oljepengebruk i denne perioden ville veksten i norsk økonomi blitt lavere.

Handlingsrommet snevres nå kraftig inn. I Nasjonalbudsjettet for 2018 anslås en gjennomsnittlig årlig økning på 4 mrd. 2018-kroner fra 2017 til 2025, forutsatt et uttak på 3,0 prosent av fondskapitalen. Dette er noen lunde nok til å holde tritt med trendveksten i fastlandsøkonomien, slik at vekstimpulsen fra oljepengebruken blir tilnærme null.

Strukturelt, oljekorrigert underskudd

Endring fra året før ved 3 prosent uttak

Kilde: Finansdepartementet, NB18/NHO

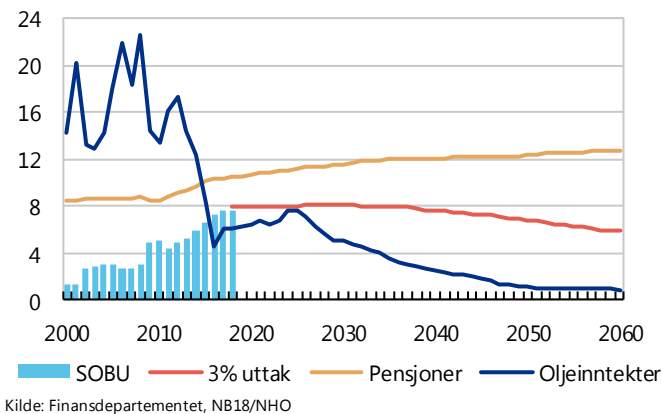
I årene etter 2030 blir budsjettpolitikken enda mer krevende. Målt som andel av Fastlands-BNP vil utgiftene fortsette å vokse, samtidig som avkastningen fra Oljefondet vil utgjøre en stadig lavere andel av den samlede verdiskapingen, eller – for den del – av statsbudsjettets utgifter. I Perspektivmeldingen anslås på denne bakgrunn et samlet inndekningsbehov i offentlige finanser på 1,7 prosent av Fastlands-BNP per tiår i perioden 2030-60. Dette tilsvarende et årlig inndekningsbehov på rundt 5 mrd. 2018-kroner.

Dersom Oljefondet skal bevares for kommende generasjoner, må dette "finansieringsgapet" dekkes inn. Perspektivmeldingen skisserer flere måter å gjøre dette på. Én av disse er flaks. I Perspektivmeldingen legges det til grunn en oljepris på 60 dollar fatet i faste priser. Dersom prisen i stedet skulle stige til 110 dollar fatet, og bli liggende der, vil dette

ivareta hele inndekningsbehovet. Likeledes vil en realavkastning for Oljefondet på 5 i stedet for 3 prosent tette hele finansieringsgapet. Men vi kan vanskelig basere vår langsiktige planlegging på flaks.

Budsjettindikatorer

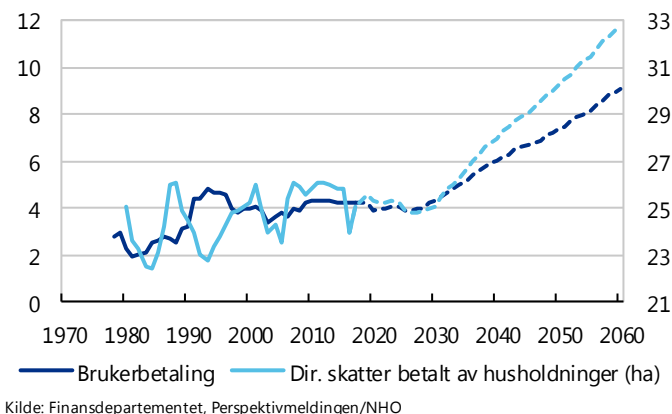
Prosent av trend-BNP for Fastlands-Norge

En annen måte er å øke skattene. En dobling i brukerbetalingene eller en økning på 31 prosent i de direkte skattene betalt av husholdningene vil hver for seg kunne tette gapet. Men sammenliknet med andre land har Norge allerede et høyt skattenivå. En ytterligere økning i skattene kan således skade selve skattegrunnlaget, den verdiskapingen som velferden hviler på.

Økt brukerbetaling/økte skatter

Prosent av Fastlands-BNP

En tredje måte er å effektivisere ressursbruken i offentlig sektor. Dersom vi som samfunn kan få mer ut av de ressursene som er avsatt til produksjon av velferdstjenester vil det økte velferdsbehovet som følger av aldringen kreve mindre vekst i ressursene. Dette ble nærmere omtalt i forrige overblikk.

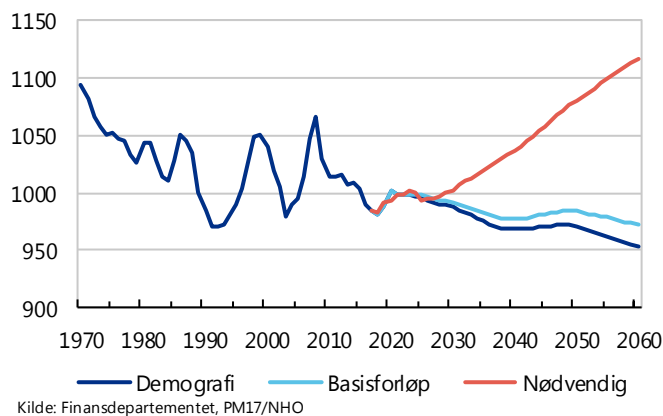
En fjerde er å se kritisk på hvilke oppgaver det offentlige må løse. Eksempelvis kan vekst i hushold-

ningenes økonomi over tid tilsi at noen av de oppgavene det offentlige har tatt ansvar for like gjerne kan dekkes av husholdningenes egne midler.

Endelig vil økt arbeidsinnsats (og tilhørende verdiskaping) også redusere det fremtidige inndekningsbehovet i statsfinansene. I Perspektivmeldingens *demografialternativ* fremskrives sysselsettingen, her målt i timeverk per innbygger i alderen 15-74 år, ved å forutsette uendret arbeidsmarkedstilknytning etter kjønn, alder og landbakgrunn. Ettersom eldre og personer med bakgrunn fra land i Asia, Afrika og Latin-Amerika vil utgjøre en økende andel av befolkningen, og disse har lavere yrkesdeltaking, vil dette trekke antall timeverk per person ned, jf. figuren under. Finansdepartementet legger imidlertid til grunn at pensjonsreformen vil bidra til å øke eldres yrkesdeltakelse ytterligere, slik at meldingens *basisforløp* innebærer en noe mindre nedgang i timeverkene. Finansdepartementet har også beregnet hvor stor økning i arbeidsinnsatsen som kreves dersom dette alene skal tette hele finansieringsgapet (*Nødvendig*) i figuren. Dette alternativet innebærer at timeverkene per innbygger i 2060 må ligge 15 prosent høyere enn i basisforløpet.

Inndekning ved økt arbeidsinnsats

Timeverk/innbygger 15-74 år

Disse timeverkene kan for illustrasjonsmessige formål omregnes i antall jobber. Statistisk sentralbyrå anslår i sitt siste såkalte MMMM-alternativ, med middels fruktbarhet, levealder, innvandring og innenlandsk flytting, at Norge i 2060 vil ha vel 4,9 millioner innbyggere i alderen 15-74 år. Dette er nesten 1 million flere enn i dag. Årlig anslås befolkningen i denne aldersgruppen å øke med 23 000 personer.

I Finansdepartementets *basisforløp* anslås det at hver person i arbeidsfør alder i gjennomsnitt vil arbeide 973 timer/år i 2060. Dette tilsvarer 4815 millioner timeverk i alt. Forutsatt at de som faktisk jobber, i gjennomsnitt arbeider 1424 timer/år, som i dag, kan "behovet" i *Basisforløpet* omregnes i 3,38 millioner jobber, som er 640 000 flere enn i dag.

Forutsettes at alle nye jobber som kommer er fulltidsjobber, dvs. 1703 timer/år, kreves noe færre nye jobber til 2060, knapt 540 000.

Men hvis økonomien samlet sett skal levere 15 prosent flere timeverk per innbygger i 2060 (*Nødveddig*) øker det samlede timeverksbehovet til 5523 millioner timer. Dette kan omregnes til et "behov" for 1 140 000 nye jobber ved 1424 timer/år, og 950 000 nye jobber ved 1703 timer/år.

Det må understrekes at dette er helt skissemessige regnestykker, der det blant annet legges til grunn at hele timeverksbehovet dekkes ved at nye personer kommer inn i arbeidsmarkedet. Alternativt kunne det vært forutsatt at økningen i antall timeverk utelukkende kom som følge av at de som allerede var i jobb, jobbet flere timer. I så fall ville behovet for nye jobber vært "null". Merk imidlertid at selv om høyere produktivitet per time øker verdiskapingen, endrer det bare i ubetydelig grad inndekningsbehovet. Det skyldes at økt produktivitet i privat sektor øker lønnsnivået generelt, og derfor også de offentlige utgiftene. Derimot vil høyere produktivitet i offentlig sektor redusere ressurs- og timeverksbehovet generelt.

En alternativ måte å beskrive dette på er derfor at relativt til basisforløpet må den årlige timeverksinnsatsen for den enkelte øke med vel 5 timer årlig frem til 2060. Det virker kanskje ikke uoverstigelig, men haken er at utviklingen til nå har gått motsatt vei.

Flere tunge trender ligger bak. En del av velstandsveksten er – logisk nok – tatt ut i mer fritid, med kortere arbeidsuke og flere feriedager. Innslaget av deltidsarbeid har økt. Lengre utdanningsløp har utsett inntreden i yrkeslivet. Ulike former for førtidspensjonering har gitt tidligere fratreden. Mange innvandrergupper har lavere yrkesdeltaking. Det samme gjelder eldre. En økende andel eldre og innvandrere vil således innebære redusert gjennomsnittlig yrkesdeltaking. I tillegg synes en økende andel i arbeidsfør alder, særlig menn med lite utdanning, å slite med å få fotfeste i arbeidsmarkedet. Til tross for en sterk økning i kvinnelig yrkesdeltaking

frem til årtusenskiftet har antall arbeidende timer per innbygger vært mer eller mindre uendret de siste fire-fem tiårene.

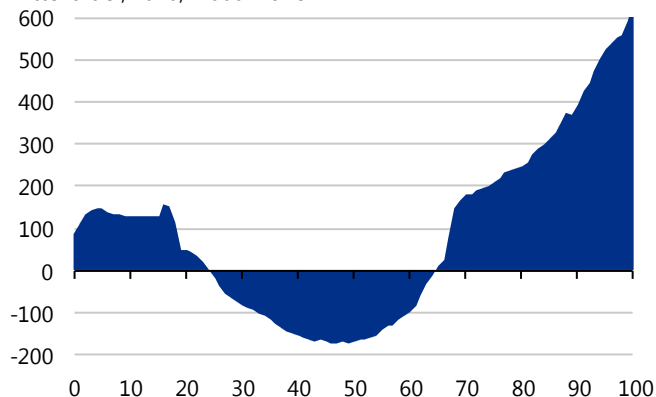
I tillegg kan det argumenteres for at folk et stykke på vei selv "velger" hvor mye de vil jobbe. Ingen kan tvinges. Dersom den enkelte vurderer sin økonomi som god nok, kan man fritt velge lengre utdanningsløp, deltidsjobbing, friår og tidligere avgang fra yrkeslivet.

Overføringene fra Oljefondet dekker nå 20 prosent av statsbudsjettets utgifter. Denne andelen vil trolig holde seg noen lunde konstant de nærmeste årene, og deretter avta. Nå og fremover vil det største bidraget til finansieringen av statsbudsjettets utgifter komme fra verdiskapingen i Fastlands-Norge.

Over tid må statsbudsjettets inntekter og utgifter balanseres. Velferdsstaten omfordeler inntekt over livsløpet. Om bidraget fra olje- og renteinntekter holdes utenom, er det dem som er i jobb, som finansierer dem som ikke jobber. Dette innebærer at endringer i befolkningssammensetningen isolert sett også vil endre netto skattebyrde for dem som er i jobb. I tillegg øker nettoutgiftene dramatisk når folk blir veldig gamle, jf. figuren under. Balansen i statsfinansene påvirkes eksempelvis derfor også av om den offentlige utgiftsbruken er effektiv, av gjennomstrømningen i utdanningssystemet og av verdiskapingen per time for dem som er i jobb. Dette illustrerer samtidig et helt grunnleggende poeng: Det er ikke ett enkelt svar på de utfordringene vi står overfor som samfunn. Verdien av arbeid er like relevant over alle deler av livsløpet.

Netto overføringer per person

Etter alder, 2010, i 1000 kroner

Kilde: Finansdepartementet, PM17/NHO

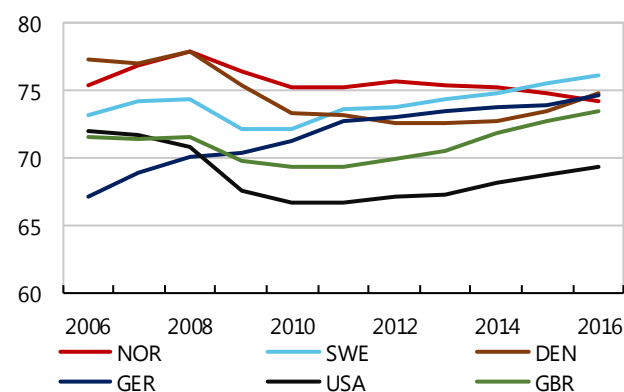
3.2 Veivalg: Jobbe mer

Antall sysselsatte og utførte timeverk er begge mål på arbeidsinnsats. Sammen med antall arbeidsledige er det også et uttrykk for den arbeidsressurs et land har til rådighet, og danner dermed også basis for samfunnets produksjonsmuligheter. Men i tillegg spiller arbeidskraftens produktivitet inn. Denne avhenger både av arbeidskraftens kompetanse og av hvor smart arbeidskraften nyttes.

Sysselsettingsandelen i Norge er høy sammenliknet med mange andre land. Men etter 2012 er bildet endret. Mens andelen sysselsatte har økt i mange andre land, se figuren nedenfor, har sysselsettingsandelen i Norge gått noe ned.

Sysselsettingsrater

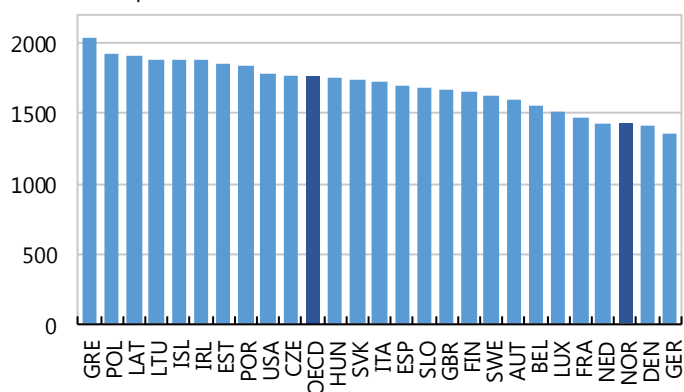
I prosent av befolkningen i yrkesaktiv alder

Relativt høy sysselsettingsandel motsvares av et relativt lavt antall timer per sysselsatt, se figur. Mange deltar i arbeidslivet, men fordi mange jobber deltid, blir gjennomsnittet lavt. Siden miksen av deltakelse og grad av deltakelse i arbeidslivet er forskjellig landene imellom, er også potensialet for å øke samlet timetall forskjellig. Det betyr også at samme tiltak kan ha forskjellig effekt i ulike land.

Gjennomsnittlig arbeidstid per sysselsatt

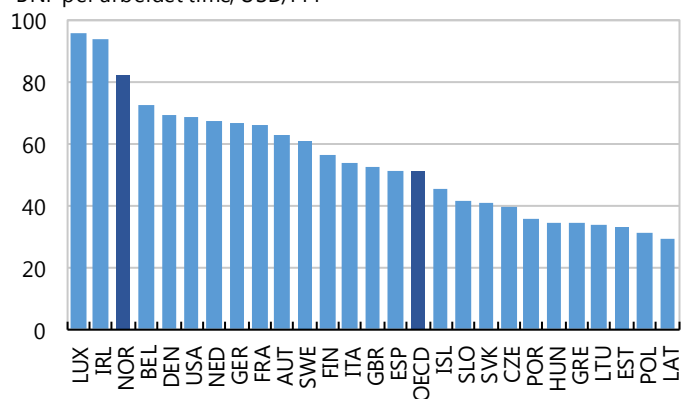
Antall timer per år

Produktivitetsnivået i Norge er høyt sammenliknet med andre land, men veksten i produktiviteten har det siste tiåret vært klart svakere enn tidligere. Timeverksproduktiviteten i markedsrettede fastlandsnæringer (utenom boligjenester) økte med 2,96 prosent i gjennomsnitt i 1995-2005, men med bare 0,77 prosent i perioden 2006-2016. Økt produktivitsvekst er en nødvendig betingelse for økt levestandard.

Produktivitetsnivå

BNP per arbeidet time, USD/PPP

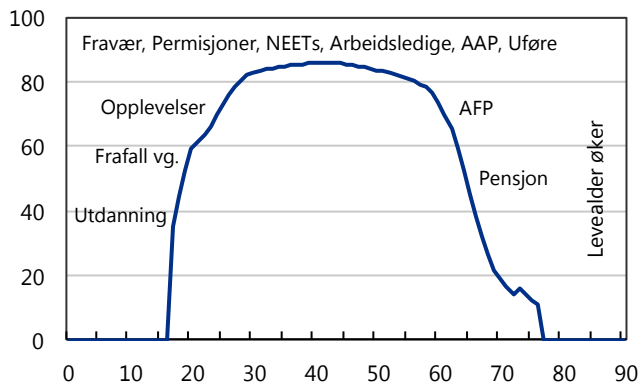

Andel sysselsatte

Den såkalte "arbeidsklemmen", som viser sysselsettingsratene etter alder, viser hvordan arbeidsstyrken er under press. Samtidig kan arbeidsklemmen illustrere det potensialet som ligger i befolkningen om arbeidslinjen virker som den skal og bidrar positivt til sysselsettingsraten. Hvor mange timeverk den enkelte utfører, varierer også med alder, men figuren viser bare andelen i arbeid. Sysselsettingsdeltakelsen måles oppover i figuren og varierer med alder. I 2016 var gjennomsnittlig sysselsettingsandel på 72,4 prosent for befolkningen i aldersgruppen 15-74 år.

Arbeidsklemmen. Sysselsettingsrater etter alder.

Befolkningen uten innvandrere. 5-års snitt. Prosent.

Kilde: NHO

Utdanningslengde og gjennomføringstid påvirker alder for inntreden i arbeidsmarkedet og legger også grunnlaget for fremtidig deltakelse i arbeidslivet. Et friår til reiser og opplevelser kan redusere den enkeltes samlede bidrag i arbeidsmarkedet.

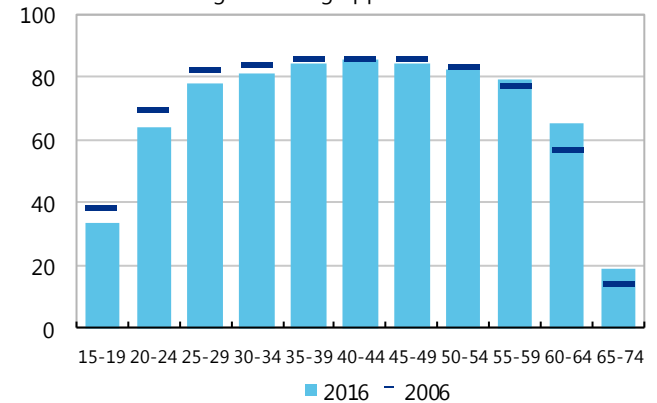
Årsakene til å ikke eller i liten grad delta i arbeidslivet kan være flere og sammensatte. Det kan være generelt lav kompetanse eller mismatch mellom den enkeltes kompetanse og det lokale arbeidsmarkedet, det kan være svake konjunkturer eller for lav mobilitet, det kan være helserelevante årsaker, og det kan være at systemet for å få en ytelse og nivået på den er slik at det foretrekkes. Det kan også være noen som jobber ufrivillig deltid.

Gruppen som står helt utenfor arbeidsmarkedet, benevnes ofte som NEETs (*Not in Education, Employment or Training*). Disse er altså verken i utdanning, jobb eller arbeidstrening. Begrepet brukes først og fremst om unge. Noen av disse er hjemmeværende, typisk i en omsorgsfunksjon, mens andre sliter med å få fotfeste i arbeidsmarkedet.

Tidligpensjon og uførepensjon virker inn på avgangsalderen fra arbeidslivet. Når levealderen øker vil andelen i arbeidsfør alder avta. Relativt sett færre i jobb skal forsørge flere uten jobb. Gjennom innføringen av levealdersjustering er pensjonssystemet utformet for å håndtere dette. Levealdersjusteringen og muligheten til å kombinere arbeid og pensjon stimulerer flere til å stå lengre i jobb. Omleggingen synes å ha virket. Sysselsettingsandelen har økt i aldersgruppene over 55 år. I de yngre aldersgruppene er imidlertid andelen sysselsatte redusert fra 2006.

Sysselsettingsrater etter alder

Prosent av befolkningen i aldersgruppen

Kilde: Finansdepartementet, NB18/NHO

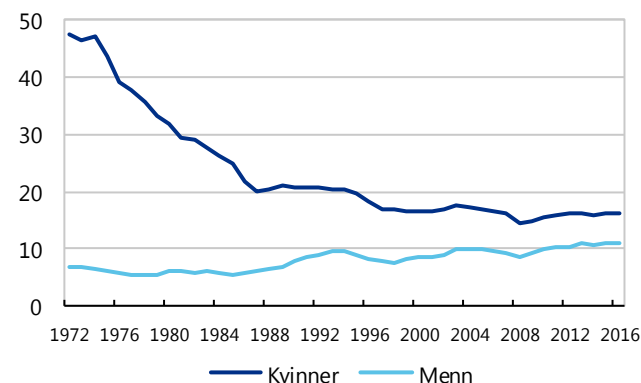
For å lykkes i fremtiden er det viktig at politikkutformingen er bred og helhetlig. Som Cappelen-utvalget (NOU 2016:15) peker på, er det særlig viktig at utdannings-, sysselsettings- og arbeidsmarkedspolitikken innrettes med tanke på økonomiens strukturelle utfordringer og det store behovet for omstilling, kompetanse og økt produktivitet.

Arbeidslinjen har i flere tiår vært et sentralt stikkord i norsk politikkutforming. Velferdsordningene skal utformes slik at de stimulerer folk til å arbeide fremfor å leve på trygd. Selv om det har vært mange endringer opp gjennom årene, med ulike syn på utformingen av ordninger og regelverk, er det mindre uenighet om arbeidslinjen som et overordnet mål.

For å få frem langsiktige utviklingstrekk kan andelen av befolkningen som ikke er i arbeidsstyrken, vises over tid. For kvinner 25-54 år har andelen utenfor falt betydelig fra 1970, se figuren under. Dette følger av at det ble mer vanlig også for kvinner å ta arbeid utenfor hjemmet. De siste årene har andelen kvinner som ikke er i arbeidsstyrken ligget noenlunde stabilt rundt 16 prosent. Menn er i større grad enn kvinner i arbeidsstyrken, men for menn har utviklingen gått i retning av lavere deltakelse. I perioden 1972-1999 var under 7 prosent av mennene i aldersgruppen 25-54 år ikke i arbeidsstyrken. I 2016 var andelen vel 11 prosent. Mange som står utenfor arbeidsstyrken i kortere eller lengre tid, går på ulike trygdeytelser. Dette omtales nærmere i avsnitt 3.5 nedenfor.

Ikke i arbeidsstyrken, 25-54 år

Prosent av alle i aldersgruppen

Kilde: Finansdepartementet, PM17/NHO

Arbeidstid og utførte timer

Ønsket om lavere arbeidstid, lengre ferie og permisjoner kan også trekke ressurser vekk fra det samlede timetallet arbeidsstyrken utfører.

Arbeidsmiljøloven fastsetter blant annet regler for alminnelig arbeidstid (må ikke overstige ni timer i løpet av 24 timer og 40 timer i løpet av sju dager), skift- og turnusarbeid, overtid, daglig og ukentlig arbeidsfri, søndags- og nattarbeid. Tariffavtalene kan ha supplerende bestemmelser og i tillegg fastsette betalingsvilkår. Loven åpner også i enkelte tilfeller for at den kan fravikes for bedrifter som er bundet av tariffavtale.

Rammene for den daglige arbeidstiden følger indirekte av reglene for nattarbeid og er fastsatt til 06:00-21:00. Arbeidsmiljøloven åpner også for at den alminnelige arbeidstiden kan gjennomsnittsberegnes. Dette forutsetter skriftlig avtale mellom arbeidstaker og arbeidsgiver.

For bedriftene bør arbeidstidsordningene utformes slik at de støtter opp under drifts- og åpningstiden på en god måte. Helkontinuerlig drift er ikke uvanlig, og dermed også bruk av ordninger som skift- og turnusarbeid. Generelt har bedriften behov for å ha tilstrekkelig fleksibilitet i forhold til når arbeidet skal utføres, samt kunne bruke arbeidstiden på en effektiv og rasjonell måte. Arbeidstakerne har på sin side behov for å få arbeidet til å henge sammen med familieliv og fritid.

Reglene i arbeidsmiljøloven og tariffavtalene danner en ytre ramme som bedriftens må forholde seg til

når arbeidsplaner skal utarbeides. Lokale arbeidstidsordninger som ivaretar bedriftens hensyn til konkurranseevne og produktivitet samtidig som arbeidstakernes individuelle ønsker og behov møtes, bør støtte opp under samfunnets behov for å nyttiggjøre arbeidskraften best mulig.

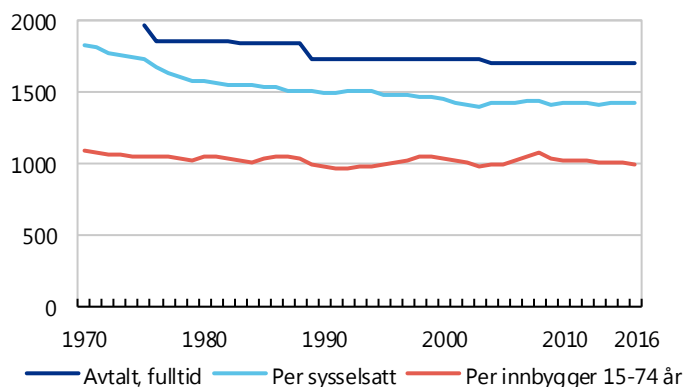
Avtalt arbeidstid for en arbeidstaker i full stilling er redusert med 270 timer fra 1970 og frem til 1703 timer i dag, se figur nedenfor. Den ukentlige arbeidstiden ble redusert med 2½ time til 40 timer i 1976 ved lovendring. I 1987 ble arbeidstiden redusert til 37,5 timer der det er opprettet tariffavtale, mens arbeidsmiljøloven fortsatt gir rom for 40 timers arbeidsuke.²

Ferielengden påvirker også avtalt arbeidstid. Etter 1970 er ferien økt fra fire til fem uker. "Grodagen" kom i 1982 som første steg på veien mot en femte ferieuke. Tariffoppgjøret i 2000 forskutterte resten av den femte ferieuken ved å innføre 4 dager avtalefestet ferie, to fra 2001 og ytterligere to fra 2002.³

For både ukentlig arbeidstid og ferielengde er det altså forskjeller mellom lov og avtale. Det kan imidlertid se ut til at tariffavtalene på dette området har vært gjenstand for en frivillig allmenngjøring, siden også mange bedrifter som ikke er bundet av tariffavtaler, i praksis følger tariffavtalenes bestemmelser.

Arbeidstid

Timer per år

Kilde: Finansdepartementet, PM17/NHO

Gjennomsnittlig arbeidstid er lavere enn mulig arbeidstid i full stilling. Det betyr at det ligger et potensial i at flere arbeidstakere kan jobbe mer, for eksempel ved at deltidsarbeidende går over til heltid. Men det betyr også at dersom avtalt arbeidstid i full

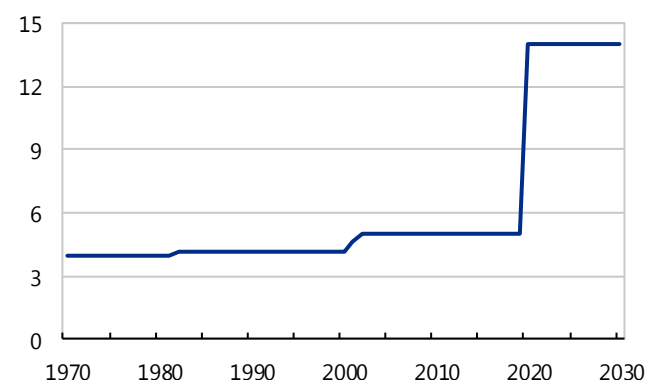
² Fellesbilag "Nedsettelse av arbeidstiden pr. 1. januar 1987" i NHOs tariffavtaler

³ Fellesbilag om "Avtalefestet ferie" i NHOs tariffavtaler

stilling reduseres fra dagens nivå, vil mulighetsrommet reduseres. For eksempel vil 6-timers arbeidsdag innebære at arbeidstiden hadde blitt redusert med 20 prosent. Over ett år betyr det 340 færre utførte timer for alle som jobber fulltid. En slik arbeidstidsreduksjon ville alternativt tilsvart 9 uker mer ferie i året og uendret 7,5 timers arbeidsdag.

Antall ferieuker

6-timers arbeidsdag tilsvarer 9 uker mer ferie

Kilde: NHO

Som drøftet i avsnitt 3.1, vil det beregnede finansieringsgapet i Perspektivmeldingen kunne dekkes dersom antall timeverk per innbygger i alderen 15-74 år i 2060 blir 15 prosent høyere enn i referansebanen. Denne forskjellen tilsvarer vel 700 millioner timeverk. Tre av fire arbeidstakere jobber i dag heltid. Dersom alle heltidsarbeidende jobbet 20 prosent mindre, ville det i 2060 bli produsert 862 millioner færre timeverk. Uttrykt i arbeidstimer ville følgelig inndekningsbehovet bli mer enn dobbelt så stort.

Nye jobber kan også skapes ved å dele på tilgjengelig arbeid med flere. Enkelte tar til orde for at det er løsningen for å få flere til å delta i arbeidslivet. Og for å få dette til, måtte dagens arbeidstagere gått ned i både arbeidstid og lønn. Arbeidstidsreduksjonen ville dermed blitt kostnadsnøytral for virksomhetene, som da kan ansette flere. Ifølge Oberg (2006), er det omstridt om et slikt virkemiddel kan realisere målet om redusert arbeidsledighet.

Potensialet – noen illustrasjoner

Perspektivmeldingen illustrerer potensialet for økt sysselsetting med andre forutsetninger for deltakelse enn dagens, se tabell.

Potensial for økt sysselsetting. Isolerte effekter. Omtrentlige tall

Forutsetning	Sysselsatte	Timeverk
Sysselsettingsrate menn 25-54 som gjennomsnitt 2000-15	30 000	1,5
Sysselsettingsrate ikke-vestlige innvandrere som majoritetsbefolkning	90 000	3,5
Sykefravær redusert til svensk nivå (-25 000 personer)		1,0
Andel uføre redusert til svensk nivå (-90 000 personer)		1,0
Alle sysselsatte kvinner jobber heltid		8,0
Sysselsettingsrate kvinner 25-54 som menn 25-54	40 000	1,5
Sysselsettingsrate ungdom 20-29 år som gjennomsnitt 2000-2015	25 000	0,8
Sysselsettingsrate funksjonshemmede som alle	183 000	7,0

Kilde: Perspektivmeldingen 2017

Det ville vært 30 000 flere sysselsatte dersom menn i alderen 25-54 år hadde samme sysselsettingsandel i 2016 som i 2000-2015. Det ville gitt 90 000 flere sysselsatte dersom sysselsettingsandelen blant innvandrere utenom vestlige land var på samme nivå som majoritetsbefolkningen. Samme sykefravær og andel uføre som i Sverige ville gitt en effekt på henholdsvis 25 000 og 90 000. Økt sysselsetting i aldersgruppene 62-66 år betyr også mye. Antall utførte timeverk ville økt med 8 prosent dersom alle sysselsatte kvinner jobbet heltid i stedet for deltid. Det tilsvarer inndekning av halve finansieringsgapet som omtales i Perspektivmeldingen, se avsnitt 3.1. Det ville gitt 40 000 flere sysselsatte om kvinner i aldersgruppen 25-54 år deltok i arbeidslivet i like stor grad som menn i samme aldersgruppe gjør, og det ville gitt 25 000 flere sysselsatte om unge i 2016 deltok i samme grad som i 2000-2015.

Disse illustrasjonene representerer alle "vinn-vinn"-løsninger. Flere arbeidede timer vil øke verdiskapingen og skattegrunnlaget, redusere utgiftene til passive ytelser, øke inntektene for den enkelte og bidra til inkludering i bredere forstand.

3.3 Verdien av omstilling

I et langsiktig perspektiv er det hvordan vi nyttiggjør oss av våre samlede ressurser, som bestemmer hva slags velferd vi vil få i fremtiden. Det samfunnsøkonomiske utgangspunktet er at vi som samfunn bør bruke våre ressurser der de gjør størst nytte.

Men hvor er så det? Historien viser at det endrer seg over tid. I løpet av de siste 150 år har norsk næringsstruktur gjennomgått store endringer. BNP per innbygger har mangedoblet seg. I andre land som tok del i den industrielle revolusjonen, finner vi en tilsvarende utvikling. Den voldsomme velstandsøkningen som har funnet sted i denne perioden, skyldes ikke at vi arbeider mer eller at vi er blitt flere. Den skyldes i all hovedsak at produksjonen fra hver arbeidstime er blitt større. Fra 1930 til i dag har gjennomsnittlig arbeidstid per innbygger falt med

40 prosent. Samtidig har BNP per innbygger blitt bortimot syv ganger høyere.

Dette har vi klart å realisere gjennom omstilling. Frem til 1800-tallet hadde Norge en næringsstruktur og en sosial struktur som hadde vart i mange generasjoner. Med industrialiseringen og handelsliberaliseringen endret dette seg. I et historisk perspektiv har vi i Norge redusert antallet som jobber i jordbruk og fiske, og flyttet dem over i industri og senere tjenestenæringer. Samtidig (og av samme grunn) har bosettingsmønsteret endret seg. For 150 år siden bodde bare 15 prosent av befolkningen i byer. Nå er andelen over 80 prosent.

Vi har tilpasset næringsstrukturen vår over tid. Vi har beveget oss bort fra enkle, arbeidsintensive produksjonsprosesser og over til mer kompetansekrevene og teknologi- og kapitalkrevende næringer. Samtidig har globaliseringen gitt oss mulighet til spesialisering. Sammen med et gunstig bytteforhold overfor utenlandske varer har dette vært avgjørende for den positive utviklingen i norsk økonomi.

Evne til omstilling, til å flytte arbeidskraft og kapital til nye og lønnsomme sektorer i økonomien, er altså helt sentralt for at et land skal kunne nyttiggjøre seg av ressursene sine. Vi vet ikke hvilke sektorer som vil være lønnsomme i fremtiden og vi vet ikke hvilke tilpasninger næringslivet vil måtte gjøre. Vi vet bare at verden vil endre seg. Viktigere enn å spå hva som vil skje eller velge hvilke næringer vi skal satse på, er det å sørge for at økonomien er rustet til å takle de endringene som kommer, uansett hva de måtte være.

Velferdssystem, samarbeid og omstillingsevne

Den høye velferden vår har vært betinget av at vi har klart å omstille oss når det har vært lønnsomt. Men det er ikke uproblematisk å flytte ressurser mellom sektorer i økonomien. Det er også kostnader forbundet med omstilling. Det å flytte ressurser mellom sektorer kan være en kompleks prosess, og det tar tid å bygge opp ny kompetanse.

En viktig kostnad ved omstillinger er at ressurser i en periode blir lediggjort, for eksempel i form av arbeidsløshet. Omstilling kan også ha gjort det vanskeligere å inkludere enkelte grupper i arbeidsmarkedet.

Å ha høy omstillingsevne innebærer at man kan omstille til så lave kostnader som mulig. Det fordrer en godt utdannet arbeidsstyrke som kan tilegne seg ny kunnskap og være tilstrekkelig fleksibel og mobil.

Trepartssamarbeidet og frontfagsmodellen for lønnsdannelsen er viktig i så måte. Høy organisasjonsgrad i arbeidslivet og god dialog mellom partene bidrar til at man finner gode løsninger og at konfliktnivået er lavt.

I Norge har vi svakere oppsigelsesvern enn i en del andre land når det gjelder kollektive oppsigelser, for eksempel ved nedbemanning og omstilling i en bedrift. Samtidig er stillingsvernet ved individuelle oppsigelser av andre grunner strengt. I tillegg har vi inntektssikring hvis man blir arbeidsledig.

Denne kombinasjonen av samarbeid både lokalt og overordnet mellom arbeidslivets parter, innretningen av stillingsvernet og samtidig inntektssikring, gir både evne og vilje til omstilling.

Gevinstene ved omstilling og mer effektiv ressursutnyttelse tilfaller samfunnet som helhet i form av høyere samlet verdiskaping. Men kostnadene er ujevnt fordelt. Mye av kostnadene bæres av enkeltindivider. Når den samfunnsøkonomiske lønnsomheten av at enkeltpersoner omstiller seg er høy, kan det være gevinster forbundet ved at samfunnet bærer en del av kostnadene. Både gjennom velferdssystemet ved ledighetstrygd etc. men også gjennom tiltak for å få folk raskere tilbake i jobb.

Har omstillingsevnen endret seg?

Norsk økonomi har tradisjonelt hatt god omstillingsevne. Forskning om dette har tydet på at nedleggelser av bedrifter og næringer gir en periode med ledighet og overflytting av ressurser fra mindre produktive til mer produktive bedrifter, men at ledighetsøkningen ikke har vært dramatisk.

Dette har man funnet empirisk støtte for både internasjonalt og basert på norske data. I Norge har blant andre Huttunen, Møen og Salvanes (2011)⁴ undersøkt direkte effekter på arbeidstakere av å miste jobben ved større nedbemanninger og bedriftsnedleggelser. Forskerne har sett på utviklingen når det gjelder lønn, arbeidsledighet og tilbaketrekking fra

⁴ Huttunen K., J. Møen og K.G. Salvanes (2011). "How Destructive is Creative Destruction? Effects on Mobility,

Withdrawal and Income", Journal of the European Economic Association.

arbeidsmarkedet sammenliknet med arbeidere i industribedrifter som ikke har nedbemannet eller lagt ned.

I sin studie fant forskerne at syv år etter oppsigelse var forskjellen i arbeidsledighet mellom de oppsagte arbeiderne og kontrollgruppen ubetydelig. Da var også gjennomsnittsinntekten til oppsagte arbeidere tilbake på gjennomsnittlig industrinivå.

Undersøkelsen tyder også på stor grad av yrkesmobilitet i form av omskolering syv år etter oppsigelse. Mobiliteten var vesentlig større enn for arbeidstakere som ikke ble oppsagte.

Men studien viste også at det var vesentlig høyere utstøting fra arbeidsmarkedet for de oppsagte arbeiderne. Etter syv år var 13 prosent av de oppsagte utenfor arbeidslivet, mot åtte prosent i kontrollgruppen. Dette betyr at det også er langsiktige kostnader ved omstilling.

Likevel har det altså sett ut som at omstillingstakten i Norge er høy. Nye jobber blir skapt, om enn med andre kompetansekrav, og de fleste kommer i ny jobb nokså raskt.

Etter finanskrisen har det imidlertid blitt reist spørsmål om dette har endret seg eller om denne nedgangen er annerledes enn tidligere konjunkturunedganger. Samtidig har man sett andre strukturelle endringer i arbeidsmarkedet. Blant disse er økt globalisering og konkurranse fra lavkostland og implikasjoner av teknologiske endringer.

Salvenes (2017)⁵ har sett nærmere på hvorvidt omstillingen i Norge er forandret etter finanskrisen. Han måler omstillingstakten i norsk økonomi ved summen av antall jobber som forsvinner og antall jobber som blir etablert, og vurderer omstillingskostnadene på kort og lang sikt for de som mister jobben.

Ifølge undersøkelsen har det skjedd en forandring i jobbskapingsmønsteret etter finanskrisen. Salvenes finner at både etableringen og nedleggelsen av jobber er på et lavere nivå enn før finanskrisen. Dette kan bety at økonomien har lavere omstillingsevne eller i hvert fall lavere omstillingstakt enn tidligere.

Det er nedgangen i jobbskapingen som drar omstillingstakten ned. Det skapes færre jobber enn tidligere, og det ligger mindre grad av omstilling bak hver jobb som blir etablert.

Salvenes har også sett på hva som skjer med arbeidstilknytningen og lønnsutviklingen for dem som mistet jobben i finanskrisen. Også i denne studien er den største effekten at mange forlater arbeidsstyrken. Men effektene på lønn er mindre på lengre sikt enn hva man har funnet for eksempel i USA.

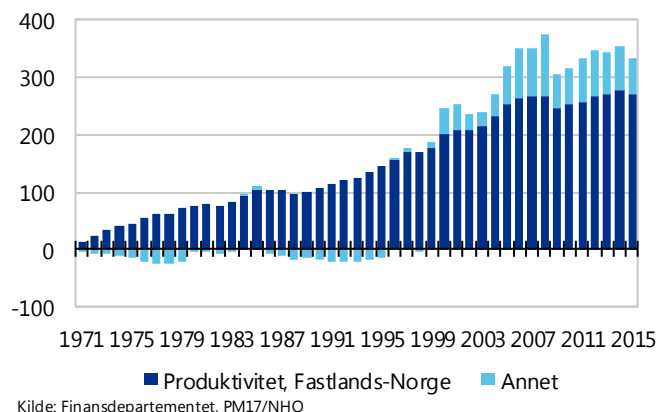
Norsk økonomi står overfor nye omstillinger i mange år fremover. En utvikling som allerede påvirker strukturene i arbeidsmarkedet, er teknologiske endringer og digitalisering. Robotisering omfatter stadig nye typer jobber, og arbeidsplasser for lavt utdannede blir erstattet av arbeidsplasser for høyt utdannede. For å kunne nyttiggjøre oss fullt ut av teknologiske fremskritt må vi klarer å tilpasse oss og holde omstillingsevnen og omstillingstakten i økonomien høy.

3.4 Teknologien: Venn eller fiende?

Siden forrige århundreskifte har verdiskapingen per innbygger i Norge økt med 2,3 prosent årlig. Dette innebærer nesten en dobling av velstandsnivået for hver generasjon. Nesten hele denne velstandsveksten skyldes økt produktivitet. Ved å ta i bruk ny teknologi, erstatte mennesker med maskiner, flytte arbeidskraft fra lav- til høyproduktive næringer og øke arbeidskraftens kompetanse har vi klart å få stadig mer verdiskaping ut av hver arbeidstime.

Norge: Realdisponibel inntekt/innbygger

Tusen 2015-kroner. Endring siden 1970. Bidrag

⁵ Salvenes, Kjell G. (2017): Omstillingsevnen i norsk økonomi under finanskrisen. Bakgrunnsnotat for Perspektivmeldingen 2017. Finansdepartementet arbeidsnotat 2017/7.

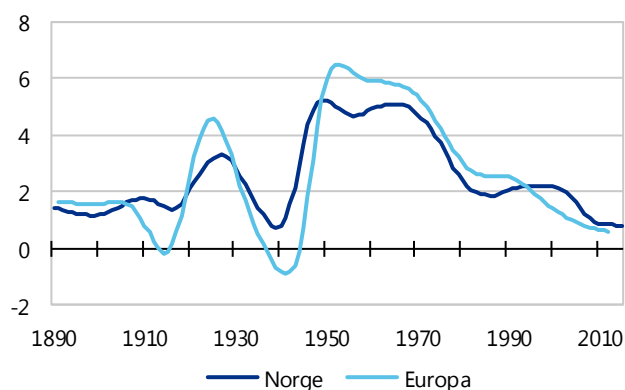
Helt siden den første industrielle revolusjonen på midten av 1700-tallet har det vært en uttalt frykt for at maskinene ville frata menneskene jobbene. Tidlig på 1800-tallet, i slagskyggen av harde materielle kår under Napoelonskrigene, oppsto Ludditer-bevegelsen, som blant annet ødela tekstilmaskiner som de mente fratok dem jobbene. Den samme frykten har meldt seg nå, i den digitale tidsalderen.

Men historien har vist at Ludditerne var på villspor. Det var ikke en gitt mengde jobber i økonomien. Når maskinene økte produktiviteten, økte folks inntekter. Dette ga opphav til økt etterspørsel og nye jobber. Ikke bare hadde de nye jobbene høyere produktivitet og dermed lønnsnivå, men over tid har maskinene og teknologien – i hvert fall i vår del av verden – avlastet oss for farlig, tungt, kjedelig og skittent arbeid. Slik sett bør ny, arbeidsbesparende teknologi omfavnes med begge hender.

Utviklingen i produktiviteten i vestlige industriland gjennom de siste tiårene tyder heller ikke på at vi har for sterk produktivitsvekst, snarere tvert imot: Om verdenskrigene holdes utenom, er produktivitsveksten i Norge og andre modne industriland den laveste på i hvert fall hundre år, jf. figuren under. Utfordringen nå synes derfor snarere å være å øke produktivitsveksten.

Timeverksproduktivitet

Årlig endring i prosent Glattet

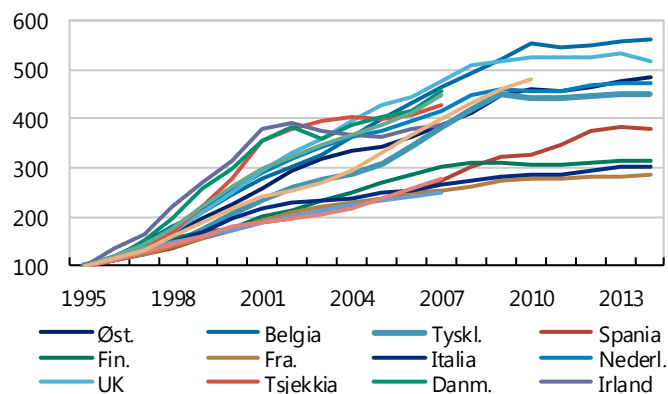

Kilde: Finansdepartementet, PM17/NHO

Den lave produktivitsveksten er ett av vår tids største paradokser. For verdensøkonomien er midt inne i den fjerde industrielle revolusjonen, med raske kvantesprang innen blant annet kunstig intelligens, stordata og genteknologi. Som illustrert under, har bruken av IKT per arbeidstime blitt mange-doblet i de fleste industrilandene over de siste 20 årene. Denne revolusjonen kan sees over alt, bare ikke i produktivitetstallene.

IKT/arbeidstime

1995=100

Kilde: World KLEMS Database/OECD Employment Outlook, 2017/NHO

Det er lansert en rekke forklaringer på paradokset. Professor Robert J. Gordons tese er at dagens «revolusjon» har mindre gjennomgripende virkning på samfunnsstrukturen enn de forut. Særlig viktig i så måte var den andre industrielle revolusjonen, med arnested i USA i årene 1870-1914. Den ga oss blant annet samlebandet, elektrisiteten, innlagt vann og avløp, telefon og telegraf, og en rekke kjemiske og mekaniske oppfinnelser. Disse endret ikke bare produksjonen, men også selve samfunnsstrukturen, ved at de bidro til urbaniseringen, utdanningsrevolusjonen og kvinnes inntreden i yrkeslivet. Alle disse skiftene bidro til høyere verdiskaping per innbygger. Men de var samtidig éngangsskift som vanskelig kunne gjentas.

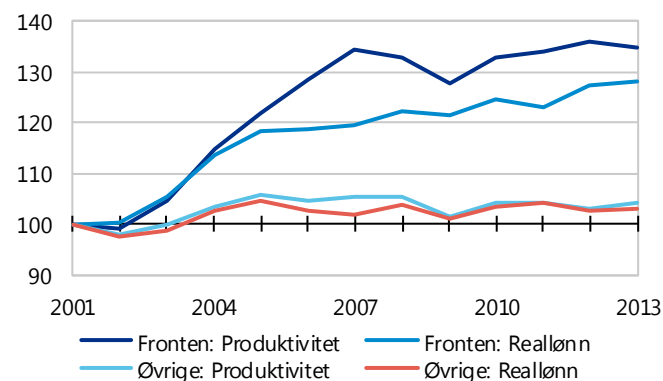
En annen forklaring på den lave produktivitsveksten er finanskrisen. Høy gjeld fra årene forut, stram kredittgivning og svake utsikter kan ha dempet investeringene og dermed også veksten i produksjonskapital og innovasjoner. I tillegg kan de rekordlave rentene ha bidratt til at svake bedrifter ikke har bukket under. Begge deler kan ha bidratt til at det har blitt vanskeligere for nye, mer innovative bedrifter å slippe til. Det faktum at det nå er større variasjon i bedriftenes inntjening enn tidligere, og samtidig – tross dette – lavere arbeidskraftmobilitet mellom bedriftene, gir støtte for denne forklaringen. Hvis den er riktig, vil det være grunn til å vente (noe) høyere produktivitsvekst når finanskrisen kommer på avstand, og bedriftsinvesteringene tar seg opp igjen.

En tredje forklaring er at vi ikke evner å måle verdien av den nye teknologien, som eksempelvis at vi nå har all verdens musikk bare to tastetrykk unna. Ved å bruke for høye tall for prisveksten på den nye teknologien blir volumveksten målt for lavt. Dette er

plausibelt, for (riktig) måling av kvalitetsforbedringer er vanskelig. Samtidig er ikke måleproblemer noe nytt. For å forklare hele produktivitetssvikten måtte måleproblemene ha økt vesentlig fra tidligere.

Industriland: Produktivitet og reallønn

5% beste bedrifter ("fronten") og øvrige, 2001=100

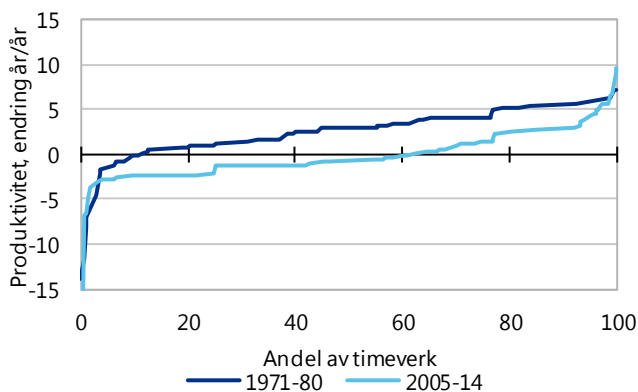
Kilde: OECD Ec. Outlook, juni 2017/NHO

Endelig kan det tenkes at vi fortsatt bare er i startgruppen av den digitale revolusjonen. Studier gjort av OECD-sekretariatet tyder på at innovasjonen og produktivitsveksten blant de beste bedriftene «i fronten» på ingen måte har stanset opp, men snarere at spredningen av teknologien har avtatt. Variasjonen i produktivitet mellom bransjene og mellom bedriftene i samme bransje er større enn før, jf. figuren over. Det samme gjelder globalt. USA rykker fra.

Også i Norge er variasjonen stor. I figuren under er 61 bransjer sortert etter stigende produktivitsvekst og vist etter deres andel av samlet antall timeverk. Kurven for perioden 2005-14 ligger mye lavere enn kurven for årene 1971-80, men fortsatt er en femtedel av timeverkene i bransjer med produktivitsvekst over 3 prosent.

Norge: Produktivitsvekst etter næring

Bruttoprodukt/timeverk. Perodesnitt 64 næringer

Kilde: Statistisk sentralbyrå/NHO

Dårligere spredning enn før kan skyldes patenter, stordriftsfordeler som gir opphav til naturlige monopoler, eller manglende (teknologisk) lederskap. De fem store amerikanske IT-selskapene – Apple, Google, Facebook, Amazon og Microsoft – genererer så store overskudd at potensielt brysomme konkurrenter kan kjøpes opp, og innlemmes eller nedlegges. Om grunnlagsinvesteringene er store, blir det vanskeligere å «etterape» teknologien for andre bedrifter.

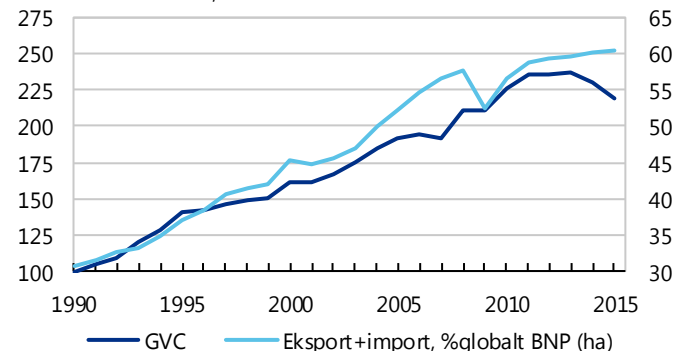
Produktiviteten er dessuten jevnt over høyere i større og mer eksportorienterte bedrifter. Mindre bedrifter henger etter. Dels evner de ikke, dels fordreer kanskje ikke konkurransesituasjonen at de må ta i bruk ny teknologi.

Et tilleggspoeng er at teknologigigantene bruker lite arbeidskraft. Produktivitsgevinstene tilfaller bare noen få, og monner ikke for gjennomsnittstallene. Og hvis arbeidskraft som frigjøres i de høyproduktive bedriftene ender opp i mindre produktive virksomheter, blir samlet produktivitsvekst lav.

Som figuren over viser, vil – som en hovedregel – utviklingen i reallønnen følge utviklingen i produktiviteten. Større variasjon i produktiviteten vil dermed også kunne føre til større lønnsforskjeller og økt ulikhet. Dette har over de siste tiårene blitt forsterket av dereguleringer på arbeidsmarkedsområdet, redusert oppslutning om fagforeningene, og lavkostkonkurransen som følge av globaliseringen. Som figuren under viser, har de siste tiårene vært preget av sterk vekst i de globale verdikjedene, som grovt sagt innebærer at en stadig større del av lands produksjon dekkes gjennom vareinnsats utenfra.

Globale verdikjeder (GVC)

Strukturell indikator*, 1990=100

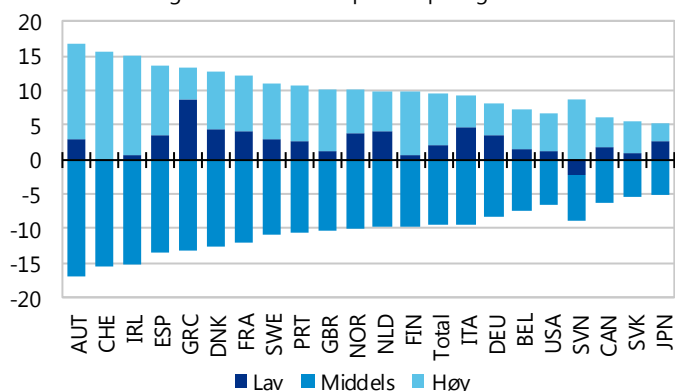
*) Forholdet mellom import av innsatsvarer og innenlandsk sluttetterspørsel justert for råvarepriser og sykliske faktorer
Kilde: OECD Ec. Outlook, juni 2017/NHO

Digitaliseringen og globaliseringen har hatt store virkninger på sammensetningen av sysselsettingen i

industrielandene. I samtlige av de 21 industrielandene vist i figuren under, har andelen jobber som krever midlere kompetanse, avtatt de siste tyve årene. Samtidig er det blitt flere jobber som krever høy kompetanse, men også flere jobber med lave kompetansekrav. Denne «uthulingen» av arbeidsstyrken med færre i midten og flere jobber med lave og høye kompetansekrav er ikke noe nytt. Det samme skjedde både under den første og den andre industrielle revolusjonen. Men da som nå innebære dette omstillingskostnader og potensielt sett høyere arbeidsledighet, i hvert fall midlertidig. For de mange der omstilling til høykompetansejobber ikke er mulig pga. utdanningstilbud, evner og/eller økonomi, kan konsekvensen bli utstøting fra arbeidsmarkedet. Overgang fra jobb til ledighet eller uførhet vil i seg selv også bidra til økte ulikheter.

Sysseilsetting etter kompetansenivå

Andeler. Endring fra 1995 til 2015 i prosentpoeng

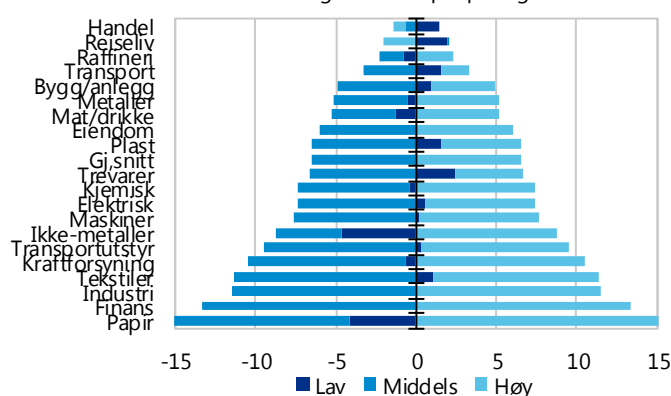

Kilde: OECD Employment Outlook, 2017/NHO

Det samme mønsteret som observeres på nasjonalt nivå, gjenfinnes på bransjenivå for de samme 21 industrielandene. Med noen ganske få unntak er andelen jobber med midlere kvalifikasjonskrav gått ned, mens andelen jobber som krever høy kompetanse, er økt. I mange industribransjer har det dessuten ikke bare skjedd en «uthuling», med endret sammensetning, men også en nedgang i samlet antall jobber.

Sysseilsetting etter kompetansenivå

21 industrieland. Andeler. Endring 1995-15 i pst.poeng

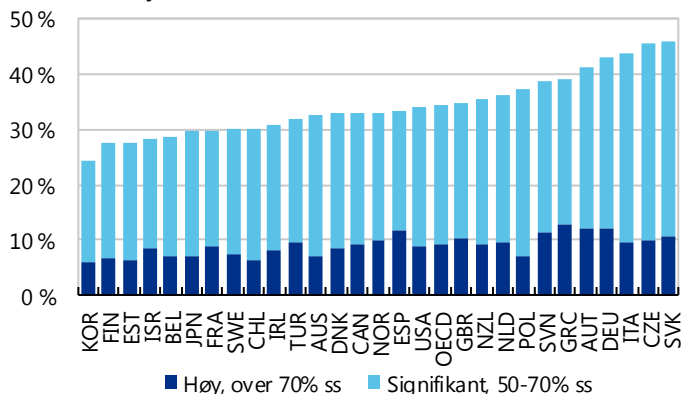
Kilde: ISIC3, to sifferinndeling/OECD Employment Outlook, 2017/NHO

Det at variasjonen mellom bransjer og bedrifter er stor, kan tyde på at de største virkningene i arbeidsmarkedet fortsatt kan ligge foran oss, hvis og når andre henter inn forspranget til lederne. Patenter varer ikke evig, og teknologiledere beholder sjelden sin posisjon til evig tid.

Det verserer en rekke ulike anslag på «automatiseringspotensialet» i ulike bransjer. En av de mest kjente studiene er gjort av Carl Benedikt Frey og Michael Osborne, begge ved Oxford-universitetet, som for fire år siden anslo at 47 prosent av alle amerikanske jobber kunne automatiseres bort. Studien har vært kritisert av flere, blant annet for at de tok utgangspunkt i profesjoner og ikke oppgaver. I et arbeidsnotat fra OECD, referert i *Employment Outlook 2017*, korrigeres det nettopp for at samme yrke/profesjon kan ha ulike oppgaver, og dermed også ulikt automatiseringspotensial. Basert på en slik tilnærming finner forfatterne at i underkant av 10 prosent av jobbene i industrielandene har en høy sannsynlighet (over 70 prosent) for å bli automatisert bort. Dette er altså vesentlig lavere enn Frey og Osborne. Samtidig anslås det at ytterligere 25 prosent av jobbene har en signifikant sannsynlighet (50-70 prosent) for å bli erstattet med maskiner. Norge ligger i denne sammenhengen nokså tett på gjennomsnittet.

Automatiseringsrisiko

Andel av alle jobber

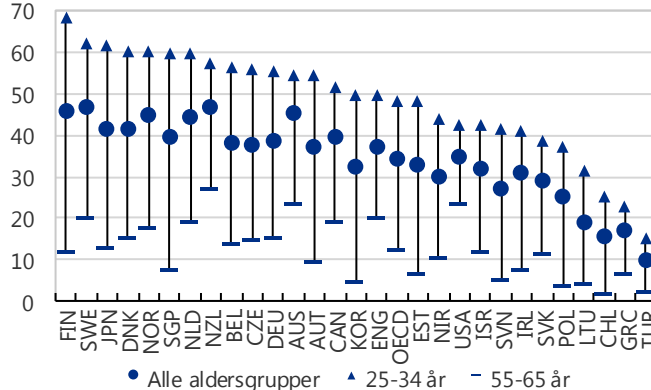
Kilde: PIAAC/OECD Employment Outlook, 2017/NHO

For en liten, åpen økonomi som den norske er valgmulighetene ikke så store. Den teknologien våre konkurrenter tar i bruk, bør vi også bruke om vi ikke skal bli akterutseilt. Norges høye lønnskostnadsnivå innebærer dessuten at avkastningen av å ta i bruk ny teknologi vil være høyere hos oss enn i land der arbeidskraften er billigere. Ifølge World Economic Forum er bare tre land i verden bedre posisjonert enn oss til å ta i bruk digital teknologi. Som figuren under viser, har norske arbeidstakere også relativt høy digital kompetanse. Bare fire av landene scorer høyere enn oss på PIAAC-testene av digital kompetanse. Som lite land preget av høy tillit bør dessuten grunnlaget for kompetanseutveksling være godt. Gode velferdsordninger og det nære partssamarbeidet på nasjonalt nivå og i den enkelte bedrift gjør det også lettere å ta i bruk ny teknologi og håndtere de omstillinger som følger av det. I tillegg har norsk næringsliv vært eksponert mot konkurranse utenfra i mange tiår. Bruk av ny teknologi og omstillinger er ikke noe nytt.

Men også hos oss vil digitaliseringen by på potensielt sett store utfordringer. Mens unge arbeidstakere har relativt høy digital kompetanse, ligger de eldre langt bak. Når endringene går raskere enn før, kan flere finne seg i en situasjon der ens kompetanse er mer eller mindre utdatert. En sentral utfordring for å hindre utstøting, lavere produksjonspotensial og økte ulikheter blir derfor å sikre at arbeidsstyrkens kompetanse kan holde tritt med de kravene teknologien stiller.

Digital kompetanse på nivå 2/3

Teknologirikt arbeidsmiljø. Prosentandeler

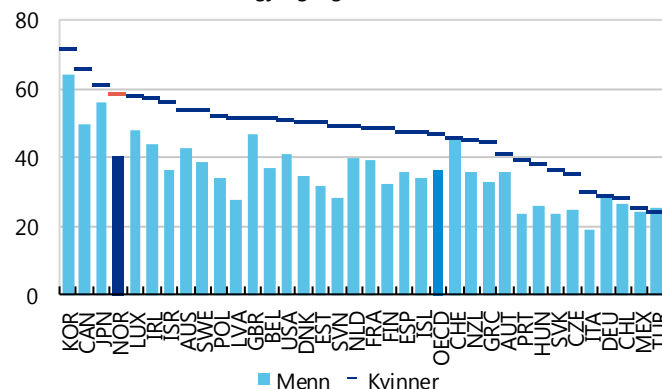

Kilde: PIAAC/OECD Employment Outlook, 2017/NHO

Denne problemstillingen har også en kjønnsdimensjon, jf. under. I alle industriland er det nå slik at kvinner tar lengre utdanning enn menn. Dette avspeiler kjønnsdelingen i arbeidsmarkedet, der kvinner i større grad jobber innen tjenesteyting, og menn innen vareproduksjon, som industri og bygg og anlegg. Men i en verden der kvalifikasjonskravene øker, innebærer dette også at menn kan være mer utsatte på arbeidsmarkedet. Sammenliknet med andre land er gapet mellom menn og kvinners utdanningsnivå særlig høyt i Norge. I fire femdel av de øvrige landene er kjønnsforskjellen mindre.

Andel med høyere utdanning

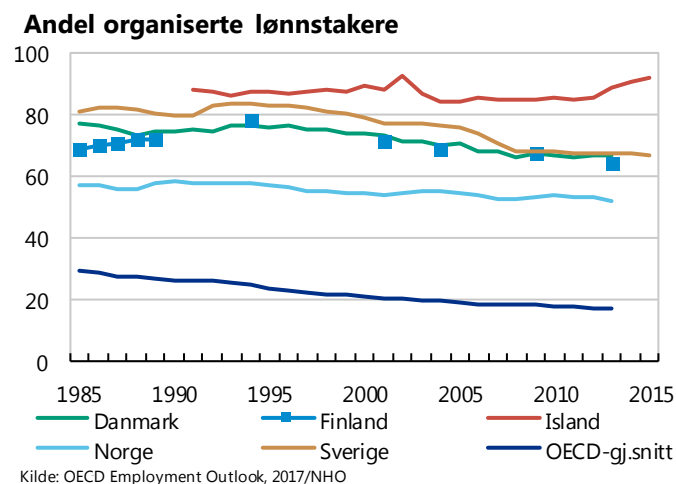
25-34 år. 2014 eller sist tilgjengelige år

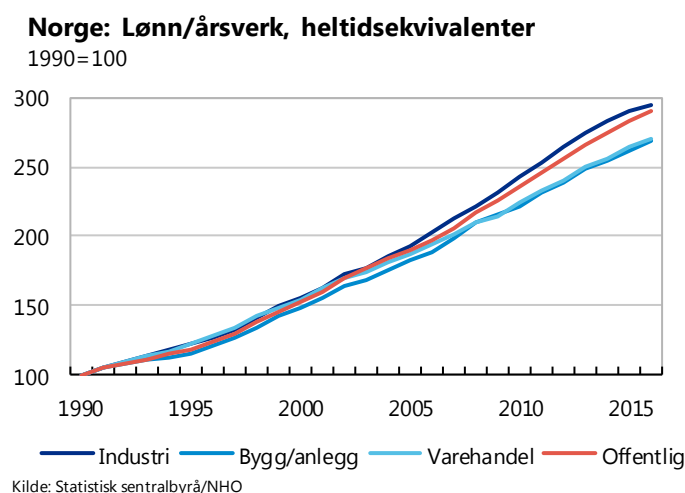
Kilde: OECD Economic Survey Sweden, 2017/NHO

I teoriens verden vil omstillinger skje ved at nedbemanning og økt ledighet endrer de relative prisene. Lønningene vil falle relativt til prisen på maskiner og andre produksjonsressurser, slik at andre bedrifter kan ansette dem som mister jobben, til en lavere pris enn tidligere. Én innvending mot dette er at trykkesystemet vil hindre store lønnskutt, siden de fleste vil – hvis mulig – foretrekke trygd fremfor en dårligere betalt jobb. En annen er at norsk lønns-

dannelse ikke fungere slik. Selv om organisasjonsprosenten har avtatt også hos oss, er fortsatt rundt halvparten av lønnstakerne organisert, og lønnsdannelsen er fortsatt koordinert med sentrale innslag. I industrilandene samlet sett er andelen nesten halvert de siste tretti årene, jf. figuren under.

Vår koordinerte lønnsdannelse har både medført at lønnsveksten har vært ganske lik mellom brede grupper, jf. figuren under, og at lønns- og inntektsforskjellene har vært små. Samtidig gir det lokale elementet i den norske lønnsdannelsen bedriftene rom for fleksibilitet. Til tross for at Norge og USA har vært utsatt for de samme drivkreftene knyttet til digitalisering og globalisering, har ulikhetene økt mye mer i USA. Dessuten kan det argumenteres for at den mer åpne norske økonomien burde blitt mer påvirket av globaliseringen enn USA.

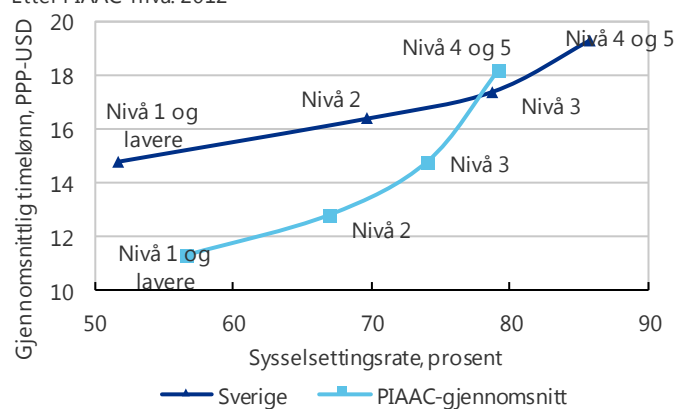

Men små lønnsforskjeller og relativt høye minstelønninger kan også bidra til å stenge arbeidskraft ute og slik sett hindre eller vanskeliggjøre omstillinger. Figuren under er ikke basert på norske tall, men svenske, men illustrerer likevel et poeng som

også er relevant for Norge. I gjennomsnittslandet (lyseblå linje) stiger både lønn og sysselsettingsandel med arbeidstakerens kompetanse. Arbeidstakere med PIAAC-kompetanse på høyeste nivå tjener over 50 prosent mer enn dem med lavest kompetanse. I tillegg har de vesentlig høyere sysselsettingsandel. I Sverige (mørkeblå linje) er kurven flatere. Lønnsforskjellene mellom de høy- og lavkompetente er mindre. Men forskjellene i sysselsettingsandel er også mye større. For den enkelte arbeidsgiver er lønnsnivået gitt. Beslutningen blir da om den som skal ansettes, kan forsvare sitt lønnsnivå eller ikke. Hvis ikke, blir ikke vedkommende ansatt.

Sysselsettingsrate og lønn

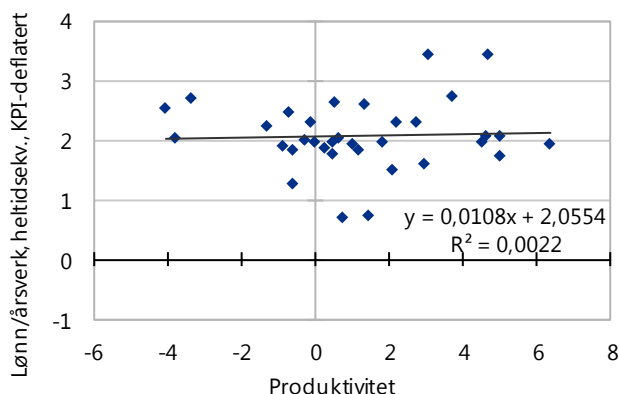
Etter PIAAC-nivå, 2012

En likeartet lønnsutvikling for brede grupper kan også svekke sammenhengen mellom produktivitetsveksten og reallønnsveksten. I figuren under er gjennomsnittlig produktivitetsvekst i årene 2001-16 for 34 ulike næringer sammenstilt med utviklingen i reallønnen i de samme næringene over perioden. Reallønnen er her den såkalte konsumentreallønnen, dvs. lønn/årsverk, justert for konsumprisutviklingen. Alle næringene har således samme deflator. Som figuren tydelig viser, er det *ingen sammenheng* mellom utviklingen i konsumentreallønnen og produktivitetsveksten i næringen. Også i næringer med betydelig fall i produktiviteten har lønnstakerne hatt en gjennomsnittlig årlig bedring i kjøpekraften rundt 2 prosent.

Norge: Produktivitet og reallønn

34 næringer. Gj.snittlig pst.vis endring 2001-16

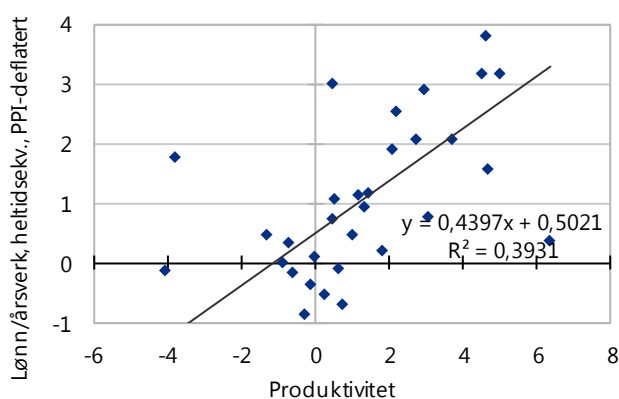

Kilde: Statistisk sentralbyrå/NHO

Dette i utgangspunktet overraskende resultatet gir bare mening når det velges en annen deflator, nemlig produsentprisene. Justeres det for disse, ser vi at produsentreallønnen (lønn/årsverk justert for produsentprisene) i mye større grad samvarierer med produktiviteten. Der produktivitsveksten har vært svak, har en lønnsvekst på linje med øvrige grupper latt seg forsvare med gunstig prisutvikling for næringsens grupper. Dette illustrerer også betydningen av at lønnsveksten tilpasses inntjenings- og markedsforholdene for den enkelte bedrift, som er en del av kriteriene bedriftene ser til i den lokale lønnsdannelsen.

Norge: Produktivitet og reallønn

34 næringer. Gj.snittlig pst.vis endring 2001-16

Kilde: Statistisk sentralbyrå/NHO

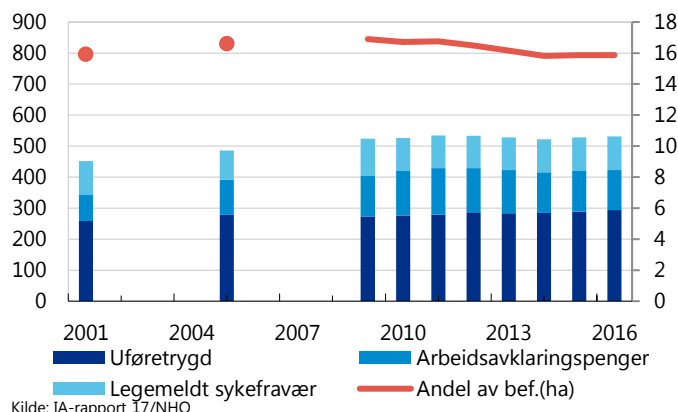
3.5 Mange tapte årsverk

Omfanget av helserelaterte ytelser er stort. Sammenliknet med 1990-tallet utgjør de helserelaterte ytelsene en langt større andel av ytelsene som gis av NAV. De helserelaterte ytelsene tilsvarte i 2016 vel 500 000 årsverk. Dette tilsvarer 15,9 prosent av be-

folkningen i alderen 18-66 år. Inkluderes andre i arbeidsfør alder som mottar en form for livsoppholdsyttelse fra NAV, øker andelen til i underkant av 20 prosent av befolkningen i alderen 18-66 år. Andelen har ligget mellom 20 og 24 pst, men har avtatt siden 2003. En høy andel utenfor arbeidslivet har en rekke uheldige konsekvenser for individet, bedriften og samfunnet.

Tapte årsverk knyttet til helseytelser

Tusen årsverk og prosent av befolkningen 18-66 år

Kilde: IA-rapport 17/NHO

En viktig årsak til at flere mottar helserelaterte ytelser er at befolkningen eldes og at trygdetilbøyelighetene øker med økende alder. Imidlertid har også andelen unge på uføretrygd og arbeidsavklaringspenger økt.

Enkeltpersoners vei inn i trygdesystemet kan forklares gjennom tre ulike hovedtilnærminger. For det første utstøttingsmekanismer fra arbeidslivet, f.eks. som følge av helseproblemer eller konjunkturer. For det andre at personer verdsetter fritid fremfor arbeid og derfor har preferanser for trygd fremfor en dårlig betalt jobb. For det tredje det man kan kalle medikalisering. Med dette menes at vansker med å få fotfeste i arbeidsmarkedet i økende grad synes å gi grunnlag for en medisinsk diagnose. Årsakene til dette kan være mange, men spesielt to forklaringer peker seg ut. For det første gir enkelte av de helserelaterte ytelsene et høyere økonomisk stønadsnivå enn f.eks. sosialhjelp. For det andre kan noen av de helserelaterte ytelsene gi tilgang til et bredere sett av virkemidler som kan hjelpe mottakeren over i arbeid.

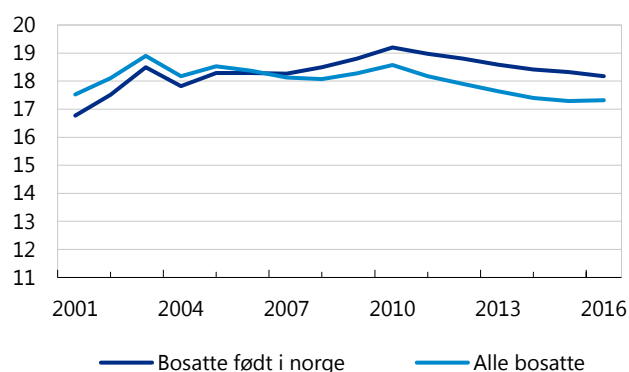
Demografiske endringer og endret trygdeuttak

Mottaket av helserelaterte trygdeytelser varierer etter kjønn, alder og landbakgrunn. Uføreandelen øker med alder. Kvinner har høyere uføreandel enn menn.

Den høye arbeidsinnvandringen har bidratt til å trekke ned andelen på helserelaterte ytelser, se figur, fordi innvandringen har vært dominert av yngre arbeidstakere som har lav trygdetilbøyelighet. I tillegg tar det tid før nyankomne innvandrere har opparbeidet seg trygderettigheter, især retten til uføretrygd. Justert for innvandringen og demografiske endringer økte andelen mottakere av helserelaterte ytelser fra 2001 til 2010, jf. figuren under.

Mottakere av helserelaterte ytelser

I prosent av befolkningen 18-66 år

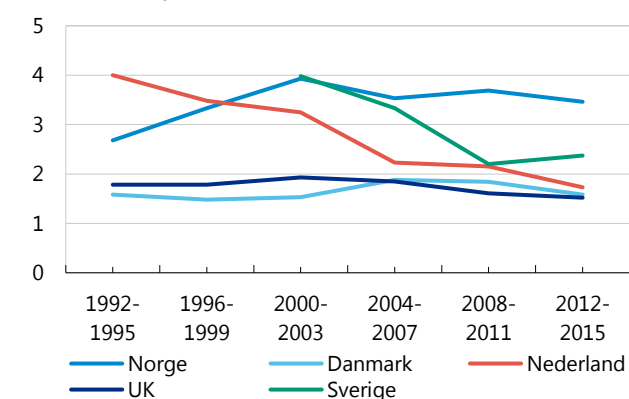
Kilde: IA-rapport 17/NHO

Høyt sykefravær i Norge

Sammenliknet med andre land er sykefraværet i Norge høyt, se figuren under. Det er lite som tyder på at befolkningens helsetilstand samlet sett har blitt dårligere – på tross av økt utbredelse av enkelte sykdommer som muskel- og skjelettlidelser, noen kreftformer og psykiske plager.⁶ Nivåforskjell mellom ulike land må tolkes varsomt. Ulik grad av deltakelse i arbeidslivet og utforming av både velferdsordninger og arbeidsmarkeder kan spille inn. Også i Norge er det sammensatte årsaker til det høye sykefraværet. Figuren nedenfor viser sykefraværet i prosent av alle sysselsatte i enkelte land. Nivået her er lavere enn nivået for det registrerte sykefraværet, det skyldes at man har brukt selvoppgitt sykefravær, som er mer sammenlignbart mellom land enn det registrerte sykefraværet.

Sykefravær

Prosent av alle sysselsatte

Kilde: Finansdepartementet, PM17/NHO

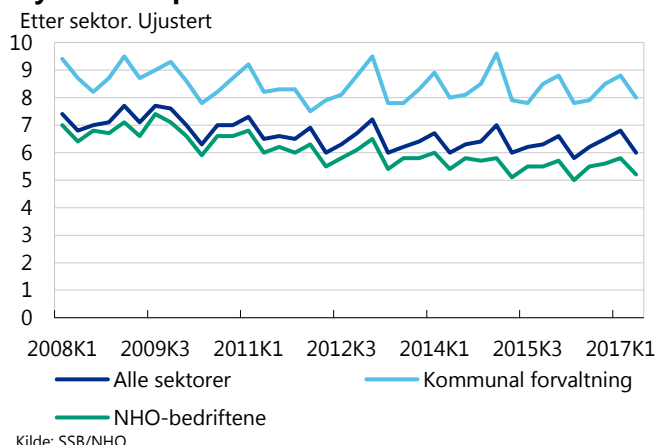
Det høye sykefraværet kan (delvis) sees i sammenheng med høy yrkesdeltakelse blant kvinner. Kvinner har høyere sykefravær enn menn. Dette gjelder for alle aldersgrupper, men forskjellen er størst i aldersgruppen 25-39 år, der sykefraværet for kvinner er dobbelt så høyt som for menn. Vanlige forklaringer på forskjellene er at de skyldes svangerskapsrelaterte lidelser, andre helseforskjeller, at kvinner lettere oppsøker helsevesenet, at kvinner er utsatt for en dobbel byrde med arbeid og ansvar for barn, og spesielle arbeidsbelastninger i yrker med stor andel kvinner.⁷ Flere av forklaringene er etterprøvd i empiriske analyser og finner varierende støtte. Forskermiljøet står ikke samlet om årsakene til kjønnsforskjellene i sykefraværet, og fortsatt er sammenhengen mellom kjønn og sykefravær usikker.

Det er også store forskjeller mellom sektorene. I privat sektor er sykefraværet lavere enn i kommunal forvaltning. I NHO-bedriftene har nedgangen i sykefraværet vært på vel 20 prosent sammenliknet med andre kvartal 2001. Dette er i tråd med ambisjonen i sykefraværsmålet i Intensjonsavtalen om et mer inkluderende arbeidsliv (IA-avtalen).

⁶ SSBs helse- og levekårsundersøkelse

⁷ NOU 2010:13

Sykefraværprosent

Høyt sykefravær i kommunal forvaltning må sees i sammenheng med den høye andelen kvinnelige sysselsatte. Hver femte arbeidstaker og mer enn hver tredje kvinnelige arbeidstaker er sysselsatt i helse- og sosialtjenester, som kommunen i stor grad forvalter. Sykefraværet i denne næringen har derfor stor innvirkning på det samlede sykefraværet.

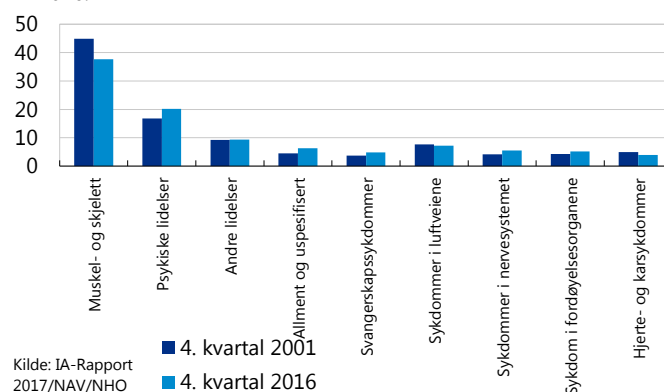
Imidlertid viser beregninger som korrigerer for kjønnsforskjeller mellom næringer, at sykefraværet i helse- og omsorgssektoren er høyere enn gjennomsnittet for alle næringer, men ikke høyest. Øverst ligger transport og lagring.

Legepraksis og psykisk syke

Over perioden 2001-2016 er diagnosesammensetningen blant sykmeldte endret. Andelen muskel- og skjelettlidelser er redusert, mens psykiske lidelser har økt, jf. figuren under. Særlig gjelder dette sykefravær for lettere psykiske lidelser. Også svangerskapsrelaterte sykdommer har økt. Det er usikkert i hvilken grad endringene skyldes endret sykdomsbilde eller endringer i legenes kodepraksis i perioden.

Legemeldt sykefravær

Dagsverk. Etter diagnose. Prosentandeler. 4. kv 2001 - 4. kv 2016.

Det er lite som tyder på at økningen knyttet til psykiske lidelser skyldes endringer i befolkningens psykiske helse.⁸ Siden 2001 har det imidlertid skjedd endringer i hva som kan regnes som en medisinsk årsak til sykefravær. I tillegg er terskelen for sykmelding ved mer forbigående og mindre alvorlige psykiske plager senket.

En mulig forklaring på at andelen for muskel- og skjelettlidelser har gått ned er lavere krav til fysisk yteevne i arbeidslivet.⁹

Usikre årsaker

Hvordan og i hvilken grad konjunktorene kan forklare endringer i sykefraværet gir ikke forskningen entydige svar på. To konkurrerende hypoteser er brukt: Disiplineringshypotesen og sammensetningshypotesen. Ifølge førstnevnte vil høyere ledighet bidra til å disiplinere arbeidstakerne til å være mindre borte fra jobb fordi risikoen for å miste jobben øker. Sammensetningshypotesen viser til at sammensetningen av arbeidsstyrken er forskjellig når arbeidsledigheten er lav og når den er høy. Arbeidstakere med helseproblemer forlater arbeidsstyrken i nedgangstider og ved lavkonjunkturer, men kommer tilbake når det er oppgangstider og høykonjunktur.

Etter årtusenskiftet er det vanskelig å se et klart systematisk sammenfall mellom konjunkturer og sykefravær. I lys av at det samlede sykefraværet påvirkes av utviklingen i helse- og omsorgssektoren (kommunal forvaltning) er det ikke gitt at konjunkturer spiller særlig betydning i norsk sammenheng. Et annet aspekt ved sykefraværet er at sykefravær under 16 dager utgjør kun 14 prosent av de legemeldte sykefraværsdagene. Når man regner i fraværstider, er

⁸ Arbeid og velferd - Brage m.fl., 2012

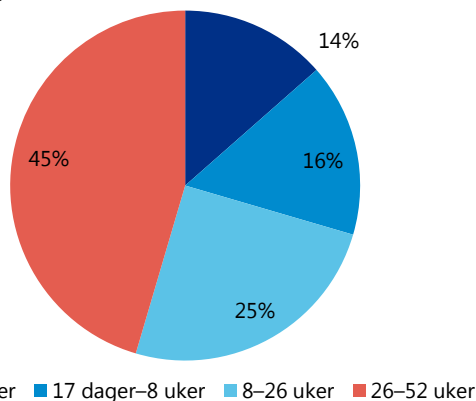
⁹ Arbeid og velferd 2012

det altså de lengre tilfellene som har størst innvirkning på sykefraværprosenten. En kan dermed forvente størst effekt på sykefraværet av tiltak som er rettet mot langtidssyke.

Sverige innførte en såkalt karensdag. Karensdag innebærer lavere kompensasjonsgrad ved første fraværsdag. Et slikt tiltak vil først og fremst flytte kostnaden ved å være kortvarig syk og ikke forhindre sykdom. I tillegg kan det gi utilsiktede konsekvenser ved at personer møter syke på jobb, som kan øke smittefaren. I yrker hvor dette er umulig, som f.eks. helsetjenester, kan ordningen virke urettferdig. På den annen side vil en karensdag kunne gi lavere fravær for personer som er borte fra jobb med egenmelding uten reell sykdom.

Varighet for legemeldt sykefravær

Påbegynt i 2015

Kilde: IA-Rapport 2017/NAV/NHO

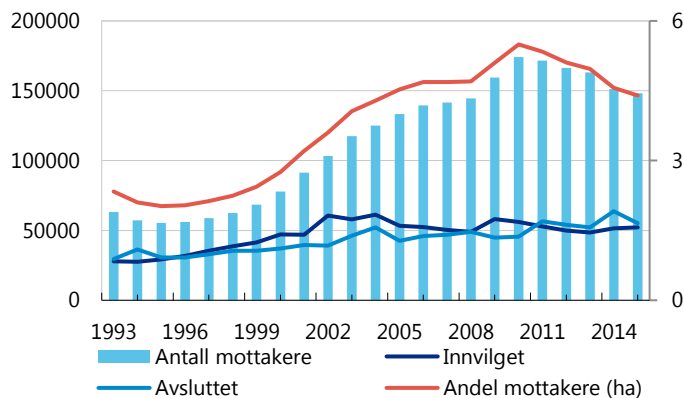
Flere mottar midlertidige ytelser

Arbeidsavklaringspenger (AAP) er en midlertidig inntektssikring som ble innført i 2010. Ordningen er en sammenslåing av de tidligere ytelsene rehabiliteringspenger, attføringspenger og tidsbegrenset uførestønad. Ordningen har til hensikt å avklare om en person har mulighet for å klare seg i arbeid eller alternativt avklares for varig inntektssikring ved uføretrygding.

Mens samlet antall mottakere under de tre tidligere ordningene økte frem til 2010, har antallet AAP-mottakere avtatt siden. Målt som andel av befolkningen mellom 18-66 år, har utviklingen vært likeartet.

Mottakere av AAP og forløperne

Tilgang og avgang ila året. Andel av bef. 18-66 år

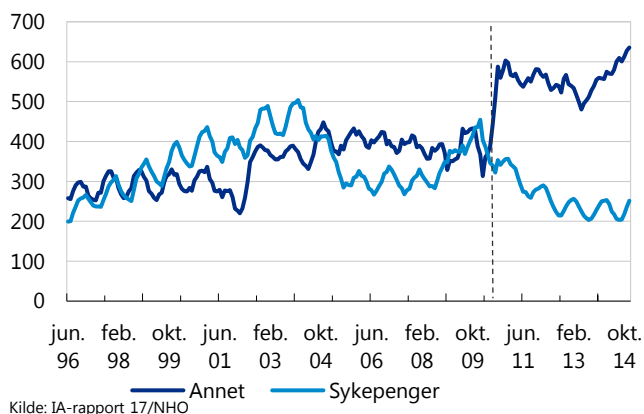
Kilde: IA-rapport 17/NHO

Årsakene til økningen før 2010 er sammensatte. Høy arbeidsledighet midt på 1990-tallet ga høy overgang til rehabiliteringspenger og attføringspenger. I 2004 ble tidsbegrenset uførestønad innført, noe som medførte en "oppnopning" av personer på en midlertidig ytelse i stedet for at de gikk over på varig uførepensjon. Etter innføringen av AAP er det flere som avslutter enn innvilges ordningen.

Imidlertid er tilstrømningen til AAP ulik mellom grupper. Under 30 år er det et økende antall som ikke kommer fra sykepenger. Tilgangen av yngre mottakere uten rett til sykepenger var mindre i de tre tidligere ordningene, dvs. før 2010. Innføringen av AAP medførte en sterk økning i antallet som kommer inn på en midlertidig helseytelse uten å ha vært i jobb. Dette vises i figuren, der "annet" før 2010 representerer rehabiliteringspenger, attføringspenger og tidsbegrenset uførestønad.

Tilgang AAP under 30 år - 6 mnd. før

Antall. Glidende gjennomsnitt.

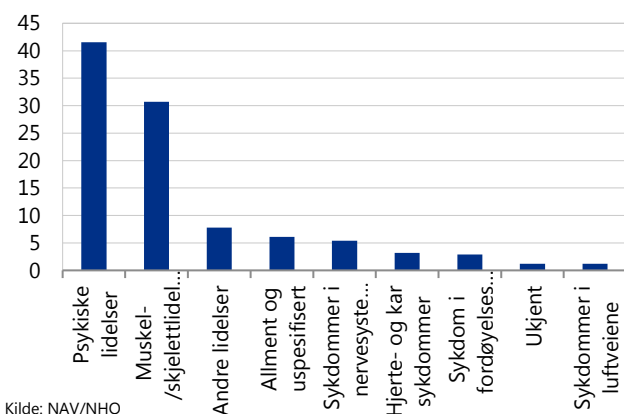
Kilde: IA-rapport 17/NHO

Blant andre OECD har påpekt at Norge har velferdsordninger som svekker insentivene til å arbeide. For generøse ytelser kan svekke individets egeninnsats for å skaffe eller beholde egen inntekt. Dette kan bidra til et overforbruk av offentlige trygdeytelser. På den annen side vil generøse velferdsordninger bidra til at en klarer seg bedre gjennom vanskelige perioder.

Helseproblemer er et inngangsvilkår til ytelsen. I likhet med sykefraværet er sykdomsbildet blant AAP-mottakere endret. Årsaken er at psykisk lidelse i større grad enn tidligere er ansett som helseplage. Samtidig er terskelen blant leger til å bruke diagnosen redusert.¹⁰

Diagnose AAP

I prosent. Årsgjennomsnitt 2016

Kilde: NAV/NHO

For godt sikkerhetsnett?

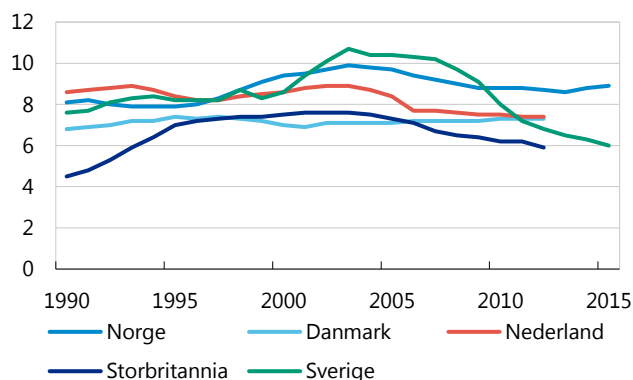
Hvis man faller ut av arbeidslivet av helsemessige årsaker, kan man få midlertidig eller varig inntektssikring. Dette er ett av de viktigste fundamentene i den norske velferdsstaten. Uføretrygden har sitt utgangspunkt i Folketrygdloven fra 1967. Alle har rett på uføretrygd hvis man oppfyller vilkårene for ytelsen.

Arbeidslinja innebærer at velferdsytelsene må innrettes slik at personer stimuleres til å velge jobb fremfor trygd. Dette har gitt opphav til en løpende diskusjon om hvordan ytelsene best kan utformes. Sammenliknet med andre nære industriland har Norge en høy andel uføretrygdde. I Sverige er andelen uføretrygdde betydelig redusert de siste årene.

Det er vanskelig å trekke frem en enkelt forklaring, men ordningen er reformert gjentatte ganger.

Uføretrygdde

Prosent av befolkningen 20-64 år

Kilde: Finansdepartementet, PM17/NHO

Fra 1990-tallet og frem til 2004 økte andelen uføre, for så å avta svakt frem til i dag. Reduksjonen kommer hovedsakelig blant de eldste aldersgruppene. Over flere år har uføreandelen gått ned for de over 55 år. Bedre helse og et mindre fysisk arbeidsliv forklarer mye av nedgangen. Ikke desto mindre er om lag hver tredje person i den eldste aldersgruppen på uføretrygd.

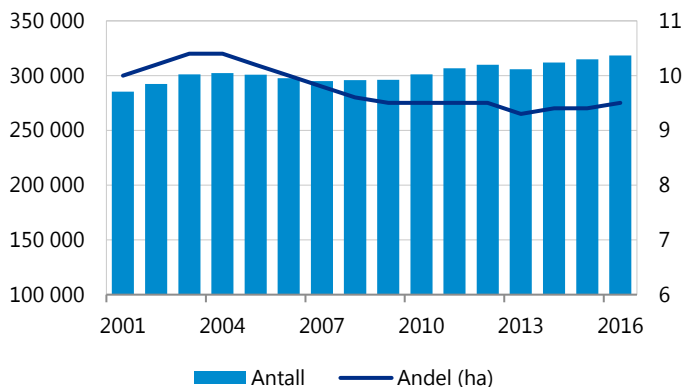
Blant personer under 55 år øker andelen på uføretrygd. Utviklingen må sees i sammenheng med tidsbegrenset uføretrygd som senere ble erstattet med arbeidsavklaringspenger i 2010. Dette medførte en ekstra stor overgang fra disse ytelsene til uføretrygd.

Blant den yngste aldersgruppene har andelen uføre økt markant. Ifølge Brage og Thune (2015) er de viktigste medisinske årsakene psykisk utviklingshemming, medfødte misdannelser og kromosomavvik. De peker blant annet på lavere spedbarnsdødelighet ved alvorlige medfødte sykdommer.

¹⁰ Målene om et mer inkluderende arbeidsliv – rapport 2017

Uførepensjonister

Antall og prosent av befolkningen 18-67 år.

Kilde: NAV/NHO

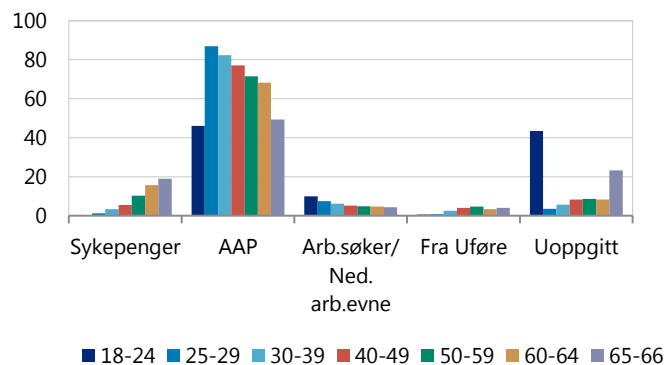
Det er en vridning i hvilke diagnoser mottakere av uføretrygd har. Det er en økning blant personer som har psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser blant uføretrygdde. Dette henger sammen med at flere unge er uføretrygdde over tid og har en psykisk lidelse¹¹.

De fleste uføre har vært innom en annen ytelse før de ble uføre. Blant unge personer er det gjerne AAP. Den høye overgangen fra AAP er i tråd med intensjonen om å avklare arbeidsevnen så godt som mulig før en uføretrygd innvilges. For gruppen "uopp-gitt" er trolig helseproblemene så alvorlige at arbeidsavklaring er lite aktuelt, jf. diagnosebeskrivelsen.

Samlet sett kommer om lag 8 prosent av de nye uføre rett fra sykepenges.

Status forut for uføretrygd

I pst av nye mottakere av uføretrygd. Første halvår 2017

Kilde: NAV/NHO

Det kan slås fast at antall uføre i befolkningen påvirkes av demografiske forhold, som f.eks. en aldrende befolkning. Samtidig kan politiske tiltak forårsake, eller påvirke beholdningen som mottar trygdeytelsen. En bør styrke insentivene til arbeid og legge til rette for økt yrkesdeltakelse, dersom bæreevnen i norsk økonomi skal ivaretas.

3.6 Inkludering

Det norske samfunnet og arbeidslivet kjennetegnes av høy yrkesdeltakelse og en befolkning med relativt høy kompetanse. Samtidig står en stor andel utenfor arbeidslivet. Brorparten av disse mottar offentlige stønader til livsopphold. En sentral forutsetning for bæreevnen i den norske velferdsstaten er å opprettholde høy yrkesdeltakelse.

Innvandrere med lav kompetanse har mindre muligheter for å komme i arbeid. Arbeidslivet etterspør i større grad kompetent arbeidskraft og formell utdanning. Dette øker presset på offentlige finanser. Motsatt vil innvandring av personer med høy kompetanse ha større sannsynlighet for selvforsørgelse og bidra positivt i et velferdsstatlig perspektiv. Denne type innvandring kan løse flaskehalser ved å tilføre kompetanse det er knapphet på.

Høy innvandring medfører at grupper med svak tilknytning til arbeidslivet møter større konkurranse om jobbene. En fellesnevner for utsatte grupper er svak eller ingen formell kompetanse.

¹¹ Psykiske lidelser (62 prosent), medfødte misdannelser og kromosomavvik (12,7 prosent) og sykdommer i nervesystemet (10,7 prosent). Videre var de mest brukte enkelt diagnosene blant unge med uføretrygd «gjennomgripende utviklingsforstyrrelser», det vil si i hovedsak au-

tisme og Aspergers syndrom (13,1 %). Ulike former av utviklingshemming var også angitt ofte, både lett utviklingshemming (10,4 %) og psykisk utviklingshemming uten nærmere angivelse (8,6 %). NAV sept. 2017.

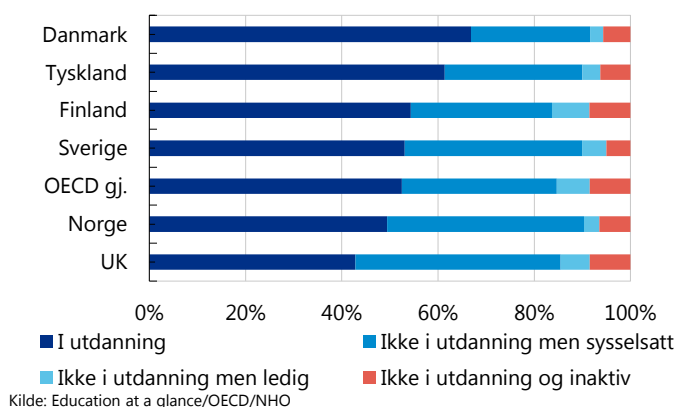
Utsatte grupper

Brorparten av Norges befolkning i arbeidsfør alder er enten i jobb, aktivt arbeidssøkende eller under utdanning. Men en høy og økende andel står utenfor. Ifølge arbeidskraftundersøkelsen (AKU) var 72,2 prosent av befolkningen i alderen 20-66 år yrkesaktive. Av de som sto utenfor arbeidsstyrken, hadde 7,3 prosent utdanning som hovedaktivitet. Dette reduserer "utenforandelen" til 20,5 prosent, som tilsvarer 659 000 personer. Halvparten av disse er førtidspensjonister. Til sammenlikning var det i fjor om lag 465 000 personer på AAP og uføretrygd i alderen 18-66 år.

Konsekvensene av utenforskapet er store, både for den enkelte og for samfunnet. For den enkelte setter det økonomiske og sosiale begrensninger, mens samfunnet får ikke brukt innbyggernes ressurser optimalt. Noen viktige årsaker til å havne utenfor er psykiske helseproblemer, ensomhet, rus- og alkoholproblemer og manglende integrering. Et viktig fellestrekk blant disse er ofte manglende kompetanse.

Arbeidsmarkedsstatus

I prosent av befolkningen 18-24 år. 2016

En særlig utsatt gruppe er unge. Andelen i utdanning (18-24 år) er lav sammenliknet med mange andre land og under OECD-gjennomsnittet. Samtidig er andelen som hverken er i utdanning eller arbeid (NEET), relativt lav. I tillegg anser et flertall av dem som tilhører NEET-gruppen, seg selv som arbeidsledig, men oppfyller ikke kriteriene til statistisk sentralbyrå.¹² Gruppen omfatter de som er lengst unna arbeidsmarkedet, og de som har frihet til å velge å stå utenfor en periode. Noen fellestrekk er at de står i fare for å ende opp med lav utdanning og

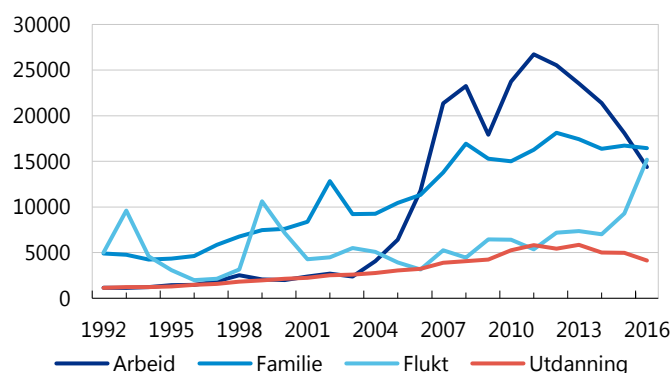
dårlig økonomi. I tillegg står de i fare for varig arbeidsledighet og svak tilknytning til arbeidsmarkedet. Frafall i tidlig alder er særlig uheldig. Det kan også føre til et vedvarende trygdeløp som betyr økte utgifter, både i form av økte offentlige overføringer tapte og skatteinntekter, men også tapt verdiskaping.

Omfanget av ulike innvandringsgrupper

I løpet av de siste tre tiårene har andelen av befolkningen med innvandrerbakgrunn økt fra om lag 3 pst til om lag 16 pst. Denne utviklingen har også endret arbeidsstyrkens sammensetning med hensyn til kompetanse, utdanning og relevant erfaring.

Antall innvandrere

Etter Innvandringsgrunn

Frem til 2005 var innvandringen til Norge dominert av personer fra Afrika, Asia og Latin-Amerika. Disse personene kom til Norge for å søke beskyttelse eller for å gjenforenes med familie. Etter utvidelsen av EU/EØS området mot Øst- og Sentral-Europa i 2004, har tilstrømmningen av arbeidsinnvandrere fra denne regionen overtatt dominansen. I løpet av 2015 og delvis i 2016 var det en omfattende tilstrømmning av asylsøkere og flyktninger. Sett i forhold til folketallet ble Norge et av de største europeiske mottakerlandene.

På kort sikt er det grunn til å tro at arbeidsinnvandring påvirker norsk økonomi og offentlige finanser positivt. Arbeidsinnvandrere kommer – per definisjon – for å jobbe og er gjennomgående yngre enn den øvrige voksne befolkning. Dette bidrar til å øke andelen av befolkningen i jobb. Motsatt er trygdetilbøyeligheten mindre. Arbeidsinnvandrere er dessuten mer mobile enn den øvrige befolkning, ved at

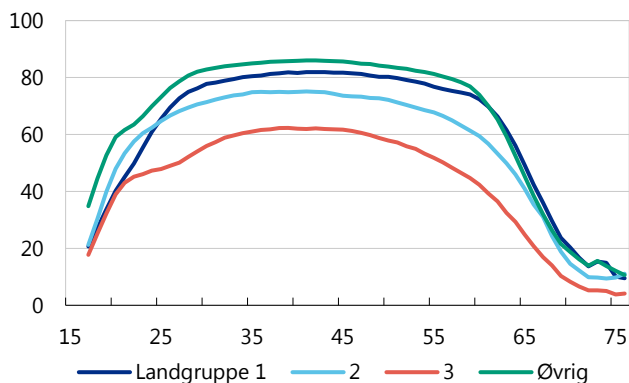
¹² Bø og Vigran 2015. Ungdom som verken er i arbeid eller utdanning. Samfunnsspeilet(1) 9-14.

de reiser dit det er arbeid. Dette bidrar til et mer effektivt arbeidsmarked.

Det er imidlertid tilknytningen til arbeidsmarkedet på lengre sikt som avgjør hvilken effekt arbeidsinnvandringen har på norsk økonomi. Enkelte studier tyder på at arbeidsinnvandrere fortrenger deler av innenlandsk arbeidskraft.¹³ Fri tilgang på arbeidskraft utenfor Norges grenser kan derfor være i konflikt med målet om flest mulig i arbeid.

Sysselsettingsrater etter alder, 2015

Innvandrere og øvrig befolkning. Prosent. 5-års snitt.

Kilde: Finansdepartementet, PM17/NHO

Figuren over viser andelen sysselsatte etter alder og landbakgrunn.¹⁴ Personer fra landgruppe 3, Afrika, Asia, Latin-Amerika og Øst-Europa utenom EU, har betydelig lavere andel i jobb, enn øvrige grupper. Motsatt har innvandrere fra landgruppe 1, Vest-Europa, Nord-Amerika og Oseania høy yrkesandel.

Forutsetningene innvandrere har for deltakelse i arbeidslivet er svært ulikt. Mens arbeidsinnvandrere kommer til Norge fordi kompetansen og arbeidskraften er etterspurt, kan flyktninger og familieinnvandrere oppleve at deres evner ikke verdsettes i det norske arbeidsmarkedet. Generelt har arbeidsinnvandrere høyere utdanning enn flyktninger, som gjenspeiles i sysselsettingsstatistikken.

Kompetanse – problemet og løsningen

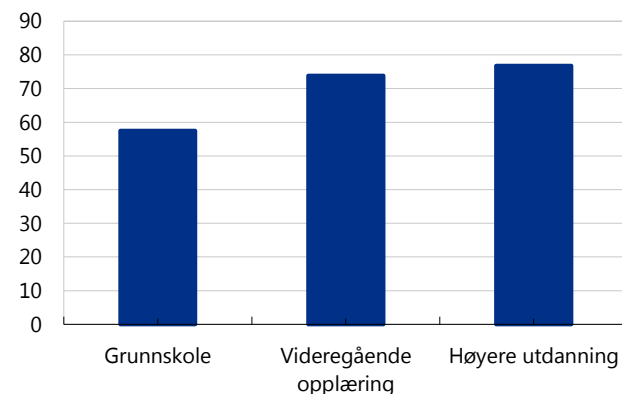
Norsk arbeidsliv er i kontinuerlig utvikling. Rask teknologisk endring tilsier at kompetansen i arbeidsstyrken må endres og oppgraderes raskere enn tidligere.

Norge har et relativt godt utgangspunkt sammenliknet med mange andre land. En stor andel av arbeidsstyrken har lengre utdanning. Likevel er det et betydelig antall voksne som ikke har gjennomført videregående opplæring. Fullført og bestått videregående opplæring er et viktig grunnlag for videre utdanning eller jobb. I Norge er det over en halv million mennesker som bare har grunnskole som høyest fullført utdanning. Et fåtall av disse har ingen utdanning. Innvandrere er overrepresentert i gruppen med lav formell kompetanse. Det er imidlertid store forskjeller mellom innvandrere fra ulike land.

Det er en klar sammenheng mellom deltakelse i arbeidslivet og utdanning. Den viktigste årsaken til at personer har problemer med å få varig fotfeste i arbeidslivet, uavhengig av landbakgrunn, er mangel på kompetanse.

Andel sysselsatte

I pst av bef 20-66 år. Høyeste fullførte utdanning. 2016

Kilde: SSB/NHO

Personer med lav utdanning har også høyere risiko for arbeidsledighet og utstøting fra arbeidslivet. Mulighetsrommet i arbeidsmarkedet er mindre og en står i fare for å falle helt utenfor i omstillingsfaser. Frafall i videregående opplæring øker også risikoen for å falle utenfor arbeidslivet i ung alder.

¹³ Bratsberg, Bent, Oddbjørn Raaum. «Migrasjonsstrømmenes påvirkning på lønns- og arbeidsvilkår.» *Samfunnsøkonomen*, 2013, 3. utg.: 18-29.

¹⁴ Landgruppe 1 – Vest-Europa, Nord-Amerika, og Oseania. Landgruppe 2 – Sentral- og Øst-Europa. Landgruppe 3 – Afrika, Asia, Latin-Amerika og Øst-Europa utenom EU.